

ARİSTOTELESÇİ EŞİTLİK KAVRAMI VE ARKA PLANI

Burçin Aydoğdu

Özet: Eşitlik kavramının kökleri matematiksel olsa da sosyal bilimlerde, özellikle hukuk ve siyaset felsefesi alanlarında merkezi bir anlamı vardır. Eşitlik yerine geçebilecek terimler arasında denge, ayrımcılık yapmama, ortak statü, hakların eşitliği gibi kavramlar yer alsa da "eşitlik" kavramı sembolik bir nitelik kazanmıştır. Fransız İhtilali'nden modern anayasalara kadar pek çok hukuki ve siyasi metinde önemli bir yere sahip olan bu kavramın ön plana çıkmasının temellerini incelemek bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Pisagor gibi öncülerin insan biyolojisi, mitoloji, sayılar ve metafizik anlamlar arasındaki etkileşim ve kozmopolit ütopyalara bakış açılarını ve felsefeyi günlük yaşamla ilişkilendiren post-Sokratik filozofları keşfederek eşitlik kavramının temellerine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, geçmişte ortaya çıkan dersler ve bu derslerin işlendiği dönemlerin sosyo-politik koşulları hakkında kısa bir değerlendirme yapılarak eşitlik kavramının doğuşu ve gelişimi irdelenerek akademik bir özet sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eşitlik, Adalet, Aristoteles, Platon, Pisagor

THE ARISTOTELIAN CONCEPT OF OF EQUALITY AND ITS ANTECEDENTS

Abstract: Although the concept of equality has mathematical roots, it has a central meaning in the social sciences, especially in the fields of jurisprudence and political philosophy. Although there are terms such as balance, non-discrimination, common status, equality of rights among the terms that can replace equality, the concept of "equality" holds a symbolic distinction. The main purpose of this study is to examine the foundations of this concept, which has a significant role in many legal and political texts from the French Revolution to modern constitutions. It aims to shed light on the foundations of the concept of equality by exploring the perspectives of pioneers such as Pythagoras on human biology, mythology, the interaction between numbers and metaphysical meanings and cosmopolitan utopias, and post-Socratic philosophers who associate philosophy with daily life. In this context, a brief evaluation is made about the experiences in past eras and the socio-political conditions of the periods in which these experiences, and an academic summary is presented to examine the birth and development of the concept of equality.

Keywords: Equality, Justice, Aristotle, Plato, Pythagoras

GİRİŞ

Adalet kavramı ilk çağ filozoflarının en çok tartıştığı kavramlardan biri olmuştur. Devlet, siyaset ve ahlak üzerine yapılan tartışmalarda adalet kavramının tanımına başvurulması kaçınılmazdır (Murphy ve Solomon, 1990, s. 3).

Adaletin eşitlikle bir ilgisi olduğunu kabul eden filozoflar ve hukukçular, “Neden eşitlik?”, “Nede eşitlik?”, “Kimler arasındaki eşitlik?” gibi pek çok soruya farklı yanıtlar verdiği için, adaletin şartı olarak eşitlikten ne anlaşılması gerektiği sorusuna bugüne kadar net bir yanıt verilememiştir (Heper, 2020, s. 91-92).

Eşitliğin adaletin vazgeçilmez şartı olduğu savı, davranışsal bir deneyle de desteklenmiştir: Kapuçin maymunları deneyi. Birbirlerini görebilecek şekilde iki ayrı kafese kapatılan iki kapuçin maymununa bir görev verilmiştir. Jeton yuvasına jeton atıldıkça ödülü olan gıda maymuna gelecektir. Maymunlar görevlerini tamamladıkça ödüllendirilmişlerdir. Bir problem çıkmamıştır. Aynı işi gördükleri hâlde maymunlardan birine daha çok ödül diğerine daha az ödül verildiğinde ise daha az ödül verilen maymunların yarıya yakınının tepki gösterdiği, hatta kendisine verilen, daha az olan ödülü reddettiği (Eliyle alıp deneyi yapanın üstüne fırlattığı) gözlemlenmiştir. Tek başına olsaydı yani diğer maymuna verilen ödülü gözlemlemeseydi, almakta olduğundan daha iyi bir ödül alması gibi bir ihtimal aklına hiç düşmeseydi bu tepkiyi vermeyecek olan maymunun dahi, en azından ödüllendirilmesi söz konusu olduğu zaman sezgisel olarak eşitlik beklentisine girdiği buradan anlaşılmaktadır (Wynne, 2004, s. 140).

Kapuçin maymunu sosyal bilimlerde çokça tartışma konusu olan eşitlik kavramının pozitif bilim açısından bir dayanağı olduğunu göstermektedir. Özellikle de insanlardaki eşitlik beklentisinin etkilerinin, sahip olunan varlığın, refahın, imkânın çokluğundan daha önemli olabileceğine işaret etmektedir. İnsanların mutlu olmak açısından tek ölçütünün daha çok varlık edinmek, daha çok imkâna kavuşmak, belli bir hedefe, ideale ulaşmak olmadığını, insanlar ne kadar varlıklı, geniş imkânlı, kendini gerçekleştirmiş olursa olsunlar toplam üretimden kişilere düşen paylar performanslara uygun biçimde paylaştırılmadığı takdirde insanların kaçınılmaz olarak mutsuzluğa sürüklendiklerini göstermektedir. Nitekim “İç savaşların çoğu eşitsizlikten çıkar” diyen Aristoteles’ten

(Aristoteles, 1975, s. 142-144) "Biri yer biri bakar kıyamet ondan kopar" atasözüne¹ kadar, pek çok sosyal gösterge doğrulamaktadır ki insanlar eşit dağıtılmış bir yoksullukta huzurlu olabilirken, eşitsizce dağıtılmış bir varsılıktaki huzursuz olabilmektedir. Dolayısıyla, bir devletin adalet hissini toplumda hâkim kılabilmesi için, kişilerin servetlerini dağıtması gerekir. Diğer insanlara sunulan imkânları çoğaltacak şekilde dağıtmasından daha önemlisi, bunları insanların tatmin olacağı şekilde dağıtmasıdır.

Pozitif bilimlere hukuktan çok daha yakın olan iktisat bilimi, bir topluma sunulan toplam ürün ve hizmeti arttırmanın, böylelikle kişi başına düşen gelir arttıkça refah düzeyinin artmasının pek çok yolunu bulmuş, geliştirmiş, uygulamaya koymuştur ve araştırmaya devam etmektedir. Kişi başına düşen gelir ulusların refahlarını ölçmenin başlıca ölçütü olmuştur ancak bunun, ulusların mutluluğunun tek ölçütü olduğu söylenemez. Verim, varlık, imkân ne kadar artarsa artsın devletten, hukuktan beklenen adalet, bunun eşitliğe uygun bir şekilde dağıtılmasıdır. Bunun en geleneksel akademik tartışma mecrası ise hukuk ve siyaset felsefesidir.

Bu konuda sorulan üç temel soruya ("Neden eşitlik?", "Nede eşitlik?", "Kimler arasında eşitlik?") verilmiş yanıtlarlar kronolojik sırayla ele alınacaktır. Bu sayede söz konusu tartışmaların tarihsel diyalektiğini ele alma imkânı olacaktır. Böylelikle, bu çalışma kapsamında, söz konusu diyalektik bakış açısıyla eşitlikçiliğin geleceğine dair kestirimlerde bulunmak da mümkün olacaktır.

Aristoteles Öncesi Eşitlik

Matematiğe ait olan eşitlik kavramının sosyal konular üzerinde fikir yürüten filozoflar tarafından kullanılması geleneği Elen² filozofu Pisagor'la başlamıştır. Pisagor'un bilim

¹ Bu söz aynı zamanda ilk sosyalist Türk gazetesi İştirak'in sloganı olarak kullanılmıştır (Temür, 2017, s. 239).

² Elen derken kastedilen, Makedonyalı İskender'in başlattığı Elenistik Dönem'in Akdeniz havzasına ve İran bölgesine yayılmış kültürü değildir. Ege'nin batısından doğan ve Akdeniz'e yayılan etnisitenin kendine verdiği isim budur. Türkçedeki "Yunan" tabiri, Elenlerin batı Anadolu'da kurmuş olduğu İyonya kolonisini ifade ettiği için hatalıdır. Batı dillerinde kullanılan Grek kelimesi de Elen medeniyetinin batıdaki yerleşimleri nedeniyle verilmiş bir ad olup aslında söz konusu medeniyetin tamamını ifade etmemektedir. Ayrıca "Yunan" kelimesinin gerçek anlamı olan İyonya'dan bu çalışmanın bağlamı gereği bahsedilecek ve Elen medeniyetiyle karşılaştırılacaktır. Bu nedenlerle bu çalışmada Ege'nin batısında doğan medeniyeti ifade etmek için "Elen" adı kullanılacaktır.

ile din arası bir öğreti olarak kullandığı matematik, sonraki filozofları etkileyerek ruhun ölümsüzlüğü (Morrison, 1956, s. 136), idealar dünyası gibi tartışmaların ortaya çıkmasına temel teşkil etmiştir. Bu öğretisinin bir parçası olan adalet anlayışı son derece özgündür. Pisagor'dan sonraki filozofların, özellikle *Akademia*'nın girişine "Geometri Bilmeyen Giremez" yazdıran Platon'un bu öğreتيye vâkıf olduğu kuşkusuzdur (Arslan, 2008, s. 246). Ancak bu öğretiyi kavrayıp eşitlik kavramına yeni bir boyut katacak kadar geliştiren tek ilk çağ filozofu Aristoteles'tir. Dolayısıyla, İlk Çağ'da eşitlik konusunda fikir yürüten diğer filozofların her birinin eşitlik konusunda çok özgün fikir sahibi olmadığı, daha çok bu iki filozoftan birinin ya da öbürünün ekseninde fikirler üretmiş olduğu söylenebilir. Buna dayanarak ve bir bakıma da teyit etmek amacıyla, ilk çağ filozoflarının eşitlik anlayışları Pisagor'un ve Aristoteles'in eksenlerinde ele alınacaktır.

Mitolojik Eşitlik ve Eşitlik Miti

Jung'a göre, mitoloji halkların kolektif zihninin önemli bir yansımasıdır. Tıpkı insan zihninin bilinç dışında kalan kısmını anlamak için rüyalar yol gösterici olduğu gibi, halkların kolektif zihinlerin derinliklerini de mitolojiyle anlamak mümkündür; halkların mitolojileri bireylerin rüyaları gibidir. Hayalidir ama açıklayıcıdır (Jung, 1963, s. 101).

Elen filozoflarının içine doğdukları toplum, dinsel ve metafizik sorulara ancak mitolojiyle cevap verebilen bir toplumdur. Dolayısıyla filozofların eşitlik üzerine kafa yormadan önce toplumun sahip olduğu ön kabulleri bilmek, eşitlik tartışmasının izini sürmek açısından çalışmaya derinlik kazandıracaktır.

Elen mitolojisi, Elen toplumunun kendisinden daha eşitlikçidir. Elencenin ilk yazılı edebi eseri olan İlyada'yı kaleme alan *Akhalas*, tunç çağından kalan aristokrasinin artıkları olarak Akdeniz'de çok keskin bir sınıf hiyerarşisi uygulanan, sınıflar arası eşitsizliğin adeta maksimize olduğu devletler kurmuşlardır.³ Bunun sebebi Tunç

³ Şunu da belirtmek gerekir ki bu hiyerarşi her şehir devletinin kendi içinde kurulmuştur. Şehir devletlerinin kralları arasındaki hiyerarşi zamanının Pers imparatoruyla satrapları arasındaki ilişkiye kesinlikle benzememektedir. Çok gevşektir. İlyada Destanı'nda *Akha* krallarını Truva seferi için organize eden ve onlara liderlik eden Agamennon'un dahi ancak '*primus inter pares*' (eşitler arasında birinci) olduğu söylenebilir (Şenel, 1970, s. 48).

Savaş konseyi toplandığında *Akha* krallarının bulunduğu konseye Agamennon başkanlık etse de konseyde bulunan herkesin eşit söz hakkı vardır. Buna *isagoria* adı verilir. Mot-a-mot karşılığı "konuşmada eşitlik" olup daha serbest bir yorumla "ifade özgürlüğü" denebilir (Şenel, 1970, s.50).

Çağı'nda tunçtan elde edilen silahlara, özellikle savaş arabalarına karşı tunç tekniğini bilmeyen halkların karşı koyma imkânlarının olmaması, tunç tekniğini bilen halkların (Akhaların) yenik halklar üzerinde hegemonya kurmaları ve öte yandan tunç elde edilmesi ve işlenmesi çok zor ve pahalı bir maden olması ve bu yüzden *Akhaların* kendi içinde de varlıklı ailelerin varlıklı olmayanlar üzerinde çok sert bir hegemonya kurmuş olmasıdır (Şenel, 1970, s. 23).

Elen mitolojisinde ise tanrıların güçleri hemen hemen eşittir. Tanrılar arasında sınıfsal bir ayrım yoktur, sadece yetenek farklılıkları vardır. Tanrıların kralı, babası hatta tanrıların tanrısı olduğu söylenen Zeus bile diğerlerinden güç ya da yetki bakımından az bir farkla üstündür. Diğer tanrıların arasında ise hiçbir üstünlük alameti yoktur. Aralarında hiyerarşi denilebilecek tek ilişki, saygı görme-saygı gösterme ilişkisidir. Zeus'tan sonra en çok saygı gören tanrının Hera olması, mitolojide kadınların erkeklere denk olduğunu gösterir.⁴ Tıpkı Zeus geldiğinde diğer tanrılar ayağa kalktığı gibi, Hera içeri girdiğinde de diğer tanrılar ayağa kalkmaktadır. Dolayısıyla mitoloji, göklerde ya da Olimpos'ta hem sınıfsız hem kadınla erkeğin eşit olduğu bir toplum tasavvur etmektedir (Şenel, 1970, s. 28). Kadın tanrılardan Athena'nın, Enyo'nun birer savaş idolü olması da mitolojide kadın erkek arasında işlevsel bir fark dahi görülmediğini göstermektedir (Şenel, s. 29). Oysa Lysistrata adlı komedyada Atina kadınları sosyal hayatın neredeyse tüm unsurlarından izole olduklarından, sürekli eve hapsolmuşluktan yakınmaktadır (Rogers, 1970, s. 19).

Jung'un bakış açısından yola çıkarsak Elen toplumlarında bilfiil uygulanan sınıflar arası ve erkek-kadın arası eşitsizliğe rağmen mitolojideki tanrılar arasında bu eşitsizliğe rastlanmamasının nedeni tarım toplumu öncesinden kalan fakat açıkça söylenmeyip aktarılmayarak adeta toplumun bilinç altında baskılanmış olan çağlardan kalma anılardır. Dolayısıyla eşitlik üzerine öğretiler geliştiren filozoflardan önceki Elen toplumu her ne kadar eşitlikçilik sergilemese de kolektif hafızalarının gizli kalmış bir yerinde tarım toplumuna geçmeden önceki avcı-toplayıcı günlerin eşitlikçi anlayışının (Şenel, 1970, s. 6-7) olduğu, fakat bunun üretim ilişkileri izin vermediği için talep olarak açığa çıkmak bir yana, ilgili filozoflardan önce dile bile getirilmemiş olduğu

---

⁴ Birçok mitolojik hikayede Zeus, Hera'dan gizli yaptığı kaçamaklardan sonra Hera'nın kıskanç öfkesinden çekinmekte, zinalarını örtbas etmeye çalışmaktadır. Bu da mitolojide karı-koca eşitliğine işaret eder.

söylenebilir(Şenel, 1970, s. 28).

Nitekim Platon da çok eski çağları idealize ederek Altın Çağ şeklinde adlandırmıştır. İnsanların çok daha olgun, dürüst, dayanışmacı olduğuna inandığı bu çağa duyduğu inanç belki de toplumun kolektif hafızasının tarım öncesi, eşitlikçi ve dayanışmacı topluma duyduğu özlemin kişisel gözlemleriyle teyidinden başka bir şey değildir (Dillon, 1992, s. 21-22).

Dolayısıyla aşağıda anlatılacak Elen filozoflarının hepsinin kafasındaki sınıf eşitliği, cinsiyet eşitliği ya da kozmolojik eşitlik gibi fikirlerin kaynağı yer yer içinde buldukları veya gözlemledikleri şehir devletlerin yapıları olsa da farkında olarak ya da olmayarak esinlendikleri en büyük eşitlik kaynağının, toplumun kültür kodlarına mitoloji adı altında gizlenmiş, hiç kimsenin hatırlamadığı ve anlatmadığı ama gizli bir özlem duyulan çok uzak bir geçmiş, anımsanmayan Altın Çağ olduğu düşünülebilir.

Pisagorcu Eşitlik (Eşitlikte Eşitlik)

Pisagorculuk İyonya'daki ve Elen topraklarındaki aristokratlar arasında yaygın bir felsefe olmasına rağmen, aristokratik niteliğinin aksine eşitliğe önem veren bir yönü vardı. Kadınlara ve erkeklere denk değerler vererek, hatta kadınların matematikteki simgesel değerine öncelik vermek suretiyle, kadın-erkek eşitliğini de dolaylı olarak savunan bir yapısı vardı (Şenel, 1970, s. 32-33). Pisagorculuğun aristokrat niteliğine rağmen eşitlik kavramına yaptığı vurguyu anlamlandırmak için öncelikle temel düsturlarını anlamak gerekir.

Pisagor duyularımızla algıladığımız fiziksel dünyanın ardındaki esas gerçeğin sayılardan oluştuğunu benimseyen bir öğretiyi geliştirmiştir (Morrison, 1956, s. 153). Pisagor'un bu öğretisini kabul eden öğrencilerden oluşan bir cemaati de vardı (Arslan, 2008, s. 139). Pisagor'a göre fiziksel dünya kusurludur ve geçicidir. Kusursuz ve kalıcı olan ise matematiksel dünyadır ve tüm varlığın temeli sayılardır. Sayıları sadece zamanın ve maddenin değil sosyal olguların da temeli sayan Pisagor'a göre sosyal kavramları da sayılarla özdeşleştirmek mümkündür. Sözelimi erkekler tek sayılara, kadınlar çift sayılara benzemektedir. Zira 2 sayısı bölünebilmektedir. Kendi içinden sayı çıkarabilen ilk sayı 2'dir. Bu, üremek anlamına gelir. Pisagorcular sayılarda başka simgesellikler de bulmuşlardır. Örneğin uygun zaman ve fırsat kavramını 3 sayısı ile özdeşleştirmişlerdir. İçinde hem 1 sayısı hem de çift sayı olduğu için. Evlilik ise Pisagorcular tarafından 3 veya 5 sayısı ile ifade edilirdi. Bir kadının (çift sayı) yanına bir

erkek (tek sayı) gelmiş olmasını bu şekilde yorumlardı. İşte bu sayısal simgeci bakış açısı içinde Pisagor'a göre adalet kavramını en iyi anlatan sayı 4'tür (Arslan, 2008, s. 151). Zira Pisagor'a göre adalet, eşitlikte eşitlik⁵ yani eşit olanlara eşit davranılmasıdır. Belirtelim ki bu düstur günümüzde bile başvuru alan, yeri geldiğinde Türk yüksek mahkemelerinin kararlarına esas olan bir ilkedir (Gören, 2016, s. 328).

Bu ilkeden kast edilen, eşit statüde olan kişilerin eşit haklara ve eşit yükümlülüklerle sahip olması şeklinde yorumlanabilir. Aynı suçu işleyen herkese aynı cezanın verilmesi, (Sasu-Bolba, 2016, s. 252) aynı başarıyı gösteren herkese aynı ödülün verilmesi gibi örnekler de verilebilir. Tıpkı Kapuçin maymunu deneyindeki gibi... Pisagorcular bu nitelermeyi soyut bir biçimde yapmışlar, somut bir örnek vermemişlerdir. Bu yüzden eşitlere eşit davranılmasını söylerlerken tam olarak ne gibi durumları kast ettiklerini etraflıca bilmemiz mümkün değildir (Sasu-Bolba, 2016, s. 252). Zaten Pisagor'un sosyal meseleler üzerinde fikir yürütmüş bir filozof olarak en büyük katkısı belki de işin içine matematiği katması sayesinde sosyal konularda somut olaya ya da özel bir kişiye ya da kente, ülkeye dair ilke koymaktansa, tıpkı matematik kurallarında olduğu gibi, son derece soyut, genel, evrensel ilkeleri sosyal bilimlere sokması olmuştur. Pisagor'dan önceki Elen (Batı)⁶ filozofları evrenin başına, sonuna, gezegenlere, güneşe ve sair fizik ve metafizik meselelere kafa yormuştur. Pisagor'un getirdiği, yaşam biçimini de kapsayan yeni bakış açısı felsefede büyük çığır açmıştır (Arslan, 2008, s. 139). Pisagor, ebedi ve kusursuz bulduğu matematiği, sosyal bilimlere tatbik ederek sosyal bilimlerin ilk evrensel tartışmasını başlamıştır ve eşitlik üzerine hâlen süre gelmekte olan tartışma da bunlardan biridir.

Pisagor'un eşitlikte eşitliği 4 sayısında bulması onun geometriyle de ifade edilebilen aritmetik anlayışıyla ilgilidir.

---

⁵ Pisagorcular sadece adaleti değil sağlığı da eşitlik üzerinden açıklamışlardır. Pisagorcu Alkmeon'a göre sağlık, insan vücuduna etkisi olan zıt kuvvetler arasında, örneğin sıcak ile soğuk, yaş ile kuru arasında bir eşitlik olması hâlidir. Kuvvetlerden biri öbüründen baskın çıkar da bu eşitlik bozulursa kişinin sağlığı bozulmaktadır (Arslan, 2008, s. 158). Tabii bu görüşün modern tıpta hiçbir karşılığı yoktur. Sadece, Pisagorcuların matematiksel kavramları, özellikle de eşitlik kavramını sosyal bilimlere ve doğa bilimlerine tatbik etmekte ne kadar geniş kapsamlı bir yaklaşımı olduğunu göz önüne sermek açısından anlamlıdır.

⁶ İlk Batı filozofları Elen filozoflarıydı. Nitekim Batı felsefesi de kendi temellerini Elen felsefesinde bulmaktadır. Bahsi geçen çağda Batı felsefesi, Elen felsefesinden ibaretti.

Pisagor'un Adalet Formülü

• •	• • •
• •	• • •
$2 \times 2 = 4$	$3 \times 3 = 9$
$2^2 = 4$	
$2 + 2 = 4$	
Adalet=4	Adalet=9

Şekil 1: Pisagor'un Adalet Anlayışının Matematiksel Temsili

Yukarıdaki şekilde görüldüğü üzere, kesişen iki kenarından biri iki noktadan, öbürü de iki noktadan oluşan bir şekil kare olup, yüzölçümü 4'tür. Dolayısıyla 2 ile 2'nin çarpımı dördttür. Aynı şekil itibariyle, iki noktanın yanına iki nokta daha getirildiğinde de 4 nokta eder, yani 2 ile 2'nin toplamı da dördttür. Dolayısıyla birbirine eşit olan 2 birimin farklı işlemlerdeki sonuçlarının da eşit olması, her seferinde 4 etmesi eşit olanlara eşit davranıldığı sonucunu ortaya çıkarır, ki Pisagor'un adaletten anladığı da eşit olan kişilere her zaman eşit davranılması, eşit kişilere yapılan işlemlerin eşit sonuçlar doğurmasıdır.

Pisagor'a göre 9 sayısı da adaleti ifade etmektedir. Bunun sebebi de kuşkusuz 3 kere 3'ün her zaman 9 etmesi, yani eşitlere hep eşit muamele edilmesidir. Pisagor adalet kavramını anlatırken 1 sayısını kullanmamıştır. Oysa 1'in karesi de 1'dir. Bunun sebebi Pisagorculara göre 1'in bir kare sayı sayılmamasıdır. Pisagorcuların dünyasında sayılar 2'den başlar. Bir sayısı ise sonraki sayıların oluşmasının temel taşıdır. Nitekim Pisagor 1'i tek sayılardan da saymış ve Pisagor'a göre tek sayılar 3'ten başlar (Arslan, 2008, s. 151).

Pisagor "Nede eşitlik" ve "Kimler arasındaki eşitlik" sorularına yukarıda özetlenen şekilde, fakat tabii son derece soyut bir biçimde yanıt vermiştir ancak sayısal simgecilikle Pisagor'un "Neden eşitlik?" sorusuna cevap verdiği söylenemez. Bu sorunun cevabını bulmaya çalışan ilk filozof Aristoteles olacaktır.

Kozmopolit Eşitlik

Sofistlerin eşitlik konusunda ortak bir görüşü yok. Eşitsizlikten yana olanlar olduğu gibi⁷ çeşitli açılardan eşitliği savunanlar da vardı. Örneğin Thracymachus ve Gorgias eşitsizlikten yana olduklarını açıkça ifade etmiş sofistlerdir (Heper, 2020, s. 78).

Hippias

Hippias tüm insanların eşit muamele görmesini savunan sofistlerden biridir. Eşitliği savunduğu bilinen sofistler, tüm insanların eşit olduğunu ifade eden, ilk bakışta son derece kucaklayıcı olan öğretiler bırakmışlardır ancak eşitsizlik anlayışlarının sınırı akademik açıdan tartışmalıdır. Bu bakımdan, tüm insanların doğa yasaları önünde kardeş, soydaş ve dolayısıyla eşit olduğunu söyleyen Hippias'ın "barbarlar"ı yani Elen olmayanları da bu kapsamda sayıp saymadığı kuşkuludur (Hasanbegovic, 2015, s. 160).

Antiphon

Antiphon ise açıkça Elenlerin de barbarların⁸ da doğuştan, biyolojik olarak eşit olduğunu ve insani yasaların da onlara eşit muamele etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Son olarak sofist, hatip Alcidas'ın tüm insanların tanrı tarafından eşit yaratıldığı savı gelir, ki bu sav Hıristiyanlığın ve İslam dininin eşitlik öğretisine paralel bir anlayış sergilemektedir. İnsanların tanrı tarafından eşit yaratıldığından yola çıkan Alcidas, bu yüzden tüm insanlara eşit davranılması gerektiğini savunmaktaydı (Hasanbegovic, 2015, s. 161).

Sonuç

Dolayısıyla bu sofistlerin insanların eşitliğinden anladıkları ya Elenlerin kendi arasında ya da tüm insanlar için geçerli olmak üzere zümresiz, eşit muamele gören bir toplum oluşturulmasıdır (Heper, 2020, s. 77-78). İlk tahlilde bunun Pisagor'un eşitlikte eşitlik şeklinde yaptığı adalet tanımına aykırı olduğu söylenemez, ancak Pisagor eşitlere eşit muamele edilmesini ifade ederken, eşit olmayan birilerinin de eşit muamelenin dışında tutulmasını ima etmiş olmalıdır. Yani eşitlik öğretisinin içinde örtük bir dışlayıcılık vardır. Eşitlik yanlısı sofistler ise tüm insanları kapsayan bir eşitlik öğretisini savunmuşlardır.

---

⁷ Örneğin Gorgias ve Thracymachos ise eşitlikçi değildir (Heper, s. 78).

⁸ Antik Mısırlılar, Persler o zamanki Elenlerden daha ileri bir uygarlık seviyesinde olsalar da Elenler kendileri dışında kalan, dilini anlamadıkları halklara "barbar" demiştir.

Kozmopolitist filozofların insanların doğadan ya da tanrıdan eşit olarak geldiği savları, "Neden eşitlik?" sorusuna dolaylı yoldan cevap veren ilk felsefi görüş sayılabilir. İçindeki buldukları toplumun üretim araçlarının ve idari hiyerarşik ilişkilerin gerektirdiği zorunluluklardan bağımsız düşünerek, insanı soyut bir şekilde ele almış ve insanların eşit doğmuş, yaratılmış oldukları için eşit muamele görmeleri, kardeş sayılmaları gerektiği sonucuna varmışlardır. Ne var ki bu soyut düşünsel tavır için söz konusu filozofların eşit doğan ya da yaratılan insanların eşit olmalarına engel olanın ne olduğuna kafa yormamışlardır, en azından günümüze bu konuda net bir tespit ulaşmamıştır. Eşitsizliğin varlığını ve yanlışlığını tespit edip, bu eşitsizliğe yol açan sosyal zorunlulukların neler olduğuna dair fikir yürüten ve bunları bertaraf etmenin yollarını arayan Platon, Rousseau gibi filozoflar, dünyayı anlamakla kalmamış, kısmen değişmesine de ön ayak olmuşlardır. Ancak burada sayılanlar dahil pek çok filozof "Neden eşitlik?" ve "Nede eşitlik" sorularını cevaplayıp, doğru olanın ne olduğuna kafa yormuş, buna dair görüşlerini paylaşmışlardır. Söz konusu doğruya yönelip yönelmemeyi, o doğruya yönelmenin yolunu bulmayı yine insanlığın kendisine bırakmışlardır.

Antropolojik açıdan eşitliğin kökenleri irdelenirken, insanların biyolojik farklarının ilk toplumlarda ne derece eşitsizliğe yol açtığı ve bilinen tarihteki eşitsizliğin köklerinde bu biyolojik temelli farklılığın mı olduğu, bu farklılaşmanın kaçınılmaz olup olmadığı, çokça sorgulanmış meselelerdir. Bu konuda araştırmalar, insan topluluklarındaki farklılaşmanın her ne kadar avcı-toplayıcı dönemde erkeklerin avcılığa kadınların toplayıcılığa yönelmesi suretiyle başladığını gösterse de bu farklılaşma esasen kaçınılmaz ve toplumun hiçbir kısmını vazgeçilmez yapacak, ona diğerlerinden daha üst statü verecek bir farklılaşma değildir. Erkeklerin avcı olmasının sebebinin kadınlardan biyolojik olarak üstün olmalarının etkili olduğu ve ilk hegemonyanın bu sayede kurulduğu düşünülse de Eskimolar başta olmak üzere, pek çok insan topluluğu üzerinde yapılan araştırmalar göstermektedir ki avcılık faaliyetinde erkek eksikliğini kapatmak için kadınlar devreye girebilmektedir. Kadınlar da av seferinde erkekler kadar işlevsel olabilmektedir, çünkü insanların büyük hayvanlara karşı yürüttüğu av faaliyeti fiziksel güce değil organizasyon kabiliyetine bağlıdır. Kadınla erkek arasındaki biyolojik fark av faaliyeti için bile yok sayılabilecek kadar önemsizdir. Bu nedenle avların ve toplanan gıdaların topluluk üyeleri arasında eşit paylaşıldığı tahmin edilmektedir. Hatta tarım toplumları ortaya çıktıktan sonra, onlara sefer düzenleyen göçebe ulusların bile kazandıkları zaferlerden ve yaptıkları fetihlerden sonra ele

geçirilen ganimeti ve diğer varlıkları kendi aralarında eşit paylaştıkları düşünülmektedir (Şenel, 1970, s. 38). İnsan topluluklarında kalıcı farklılaşmanın, yani vazgeçilmez statüler elde ederek belli sınıfların diğerleri üzerinde hegemonya kurmasının tarım toplumuna geçişten sonra işbölümü (emek bölümü) yapılmasından kaynaklı ortaya çıktığı kabul edilmektedir (Şenel, 1970, s. 7).

Kozmopolit eşitlikçi filozofların herkesin eşit sayılması ve dolayısıyla herkese eşit davranılması fikri, emek bölümünün icadından sonra toplumların zorunlu olarak benimsediği farklılaşma ihtiyacına aykırıdır. Bu farklılaşma biyolojik farklılıktan gelmese de üretkenlik farkından kaynaklanmaktadır. Toplumlar arası rekabette çok ciddi bir unsur olan üretkenlik, insanlar arasındaki farklılaşmanın temel sebebi olmuştur. Elen uygarlığının Akdeniz'e hakim olmasının ardında, Dor işgaliyle son şeklini alan hiyerarşik devlet/toplum yapısının, yani eşitsizliğin önemli bir işlevi olduğu bilinmektedir (Şenel, 1970, s. 24). Dolayısıyla, bahsi geçen bu "eşitsizliğin verimliliği" olgusu, "Neden eşitlik" sorusuna değilse de "Neden eşitsizlik?" sorusuna verilen ilk yanıt olmuştur. Zira artık insanların icra ettikleri meslekler sepet örme, yemiş toplamak, iz sürmek gibi tamamı tek bir insanın yetişme çağında öğrenebileceği işlerden ibaret değildir. Tarım, yerleşik düzene geçmeyi gerektirince insanlar çömlek yapımından duvar işçiliğine, hayvan besiciliğinden profesyonel askerliğe kadar pek çok meslek geliştirmek zorunda kalmıştır. Bu mesleklerin hiçbirinin erbabı acil gerekliliklerde bir diğerinin yerini doldurabilecek kabiliyete sahip olmamıştır. Kozmopolit eşitlikçi filozofların bu zorunluluk yokmuşçasına, söz konusu sosyal düzeni ortadan kaldırmayı amaçlayarak farklılıkları azaltmayı hedeflemesi "Neden eşitlik?" sorusuna bir yanıt olmamakla birlikte, "Neden eşitsizlik?" sorusunun yanıtını gündeme getirmeyi zorunlu kılan bir yaklaşımdır. Platon da tümünden eşitlikçi bir sistem öngörmese bile insanların farksızlaşmasını devlete yararlı bir dönüşüm olarak görmüştür. Ancak Aristoteles, tabii ki günümüz antropolojik verileriyle değil ama kuvvetli bir rasyonel bakış açısıyla, farklılıkların devleti daha güçsüz değil daha güçlü kılacağına altını çizerek hocası Platon'a antitez geliştirecektir.

Mülkiyette Eşitlik

Toplumsal barışı sağlamak için toplumsal eşitsizliğin kaynağına, mülkiyete, özellikle de toprak mülkiyetine el atan idareciler olmuştur.

Pheidon

Aristoteles'in anlatımına göre siyasi kariyerine kral (iyi monark) olarak başlayıp siyasi kariyerini *tiran* (kötü monark) olarak bitiren Argos monarkı Pheidon toplumsal barışı sağlayabilmek için insanların toprak mülkiyetini eşitleyecek düzenlemeler yapmıştır. Her kişiye bir ev verilmesini öngören Pheidon ayrıca bu düzenin barış içinde devam edebilmesi için her evden çıkacak çocuk sayısının da denetim altında tutulması, aksi takdirde herkese birer ev verilse bile çok çocuğu olanların az çocuğu olanlara karşı avantajlı hâle geleceğini düşünmüştür (Aristoteles, 1975, s. 43). Milattan önce 7. yüzyıl gibi çok eski bir tarihte yaşamış olduğu için bu deneyimin sonuçlarını bilebilmek pek mümkün değildir, ancak herkese bir ev verme fikrinin, herkesin eşit sayıda çocuk yapması zorunluluğuyla birlikte gelmesi zaten bu fikrin uygulanabilirliğinin zayıf olduğunu göstermektedir; muhtemelen uygulandığı dönemde de bu sonuca varılmıştır.

Phileas

Platon'un çağdaşı olan ve Aristoteles'in *Politika* adlı kitabı dışındaki kaynaklarda adı geçmeyen *Kalkhedonlu*⁹ sofist Phileas da mülklerin eşit paylaşılmasını savunmuş, fakat yönetim şekli oturmuş olan şehirlerde bunu uygulamanın imkânsız olduğunu, bununla birlikte yeni kurulmuş şehirlerin mülkiyette eşitliği esas almasının pekâlâ mümkün olduğunu savunmuştur. Aristoteles, Phileas'ın eşitlik kaygısını idarecilik bakımından anlamakla birlikte, böyle bir sistemin sürdürülebilir olmadığını, bunu zorla muhafaza etmenin varlığı artacak olanların, yani gelişen zenginlerin üzerinde baskı kurmak, onlara tiranca davranmak sonucunu doğuracağını söyleyerek bu tasavvuru eleştirmiştir (Aristoteles, 1975, s. 45).

Lykurgos

Sparta'nın efsanevi kralı Lykurgos, tarihsel olmaktan çok efsanevi bir kişiliktir. Lykurgos yasaları diye bilinen düzenlemeleri yapan Lykurgos adında bir kral hiç yaşamamış olabileceği gibi, bu isme sahip olan birden çok kral tek bir kişiymiş gibi idolleştirilmiş de olabilir. Lykurgos'un kim olduğundan daha net bilinen husus, kendisine izafe edilen anayasal nitelikteki düzenlemelerdir.

---

⁹ Kalkhedon, günümüzdeki İstanbul'un Kadıköy ilçesinin Elence adıdır. Elenceden yapılan çevirilerin pek çoğunda olduğu gibi bu çalışmada da Elence yer adlarının günümüze gelen Türkçe söylenişine ve yazılışına dikkat edilmiş fakat o çağın yazarının ifadesinde anakronizm oluşmaması adına eski, Elence ad tercih edilmiştir.

Lakedamonyalıların Anayasası adlı kitapta, Ksenophon'un Sparta'da gözlemleyip aktardıklarından da doğrulanacağı üzere, Sparta şehrinde yurttaşların toprak üzerinde özel mülkiyeti yoktur.¹⁰ Dolayısıyla hiçbir Spartalı şehrin daha geniş bir kısmının sahibi olduğunu, diğerlerinden daha çok toprağı olduğunu iddia edemez ya da bunlar üzerinde alım satım gibi tasarruflarda bulunamaz. Nitekim Sparta yurttaşları söz konusu toprakları ekip biçmez, üzerinde hayvancılık yapmaz, hatta çiftçilerin, çobanların kahyalığını dahi yapmazdı, çünkü Sparta yurttaşları sadece askerdi. Sparta yurttaşı sayılmayan ve muhtemelen Dorların işgalinden önce şehrin yerlisi Akha soyunda olup Dor hakimiyeti üzerine onların hizmetinde bir çeşit köle gibi çalışmayı çaresiz kabullenmiş *Heliotlar* toprağına bağlı çalışırlar ve tüm üretimi onlar temin ederlerdi. Dev, bütünsel bir ordugah gibi işleyen şehirde Sparta yurttaşlarına düşen ise şehirlerini savunmak için kendini her daim savaşa hazır yetiştirmek, akşam yemeklerini devasa ortak masalarda hep birlikte yemek, Sparta yurttaşı kadınlarla birlikte kentin gençlerini yetiştirmektir. Böyle bir şehirde toprak zenginliği söz konusu değildi ve zaten Spartalılar için en yüksek erdem savaşta kazanılan başarılar olduğu için toprak mülkiyetine sahip olmak çok bir anlam da ifade etmezdi.

Yine Lykurgos'a yakıştırılan bir yasaya göre Sparta parası, insanın yanında taşınması en zor para birimi olmuştur. Bir insan demirden basılan ve çok iri olan bu paraların ancak birkaç tanesini yanında taşıyabilirdi. Dolayısıyla büyük alışveriş yapmak ya da parasını biriktirerek servet edinmek çok zor ve anlamsızdı. Lykurgos'un bu ve buna benzer düzenlemeleri sayesinde Sparta şehrinde mülkiyetten doğan eşitsizliklerin ortadan kalktığı ve paragözlük, mülkiyet hırsı gibi kötü huylardan arınarak sadece vatan sevgisiyle yetişen yurttaşlardan oluşan bir şehir kurulduğu düşünülürdü. Tabii şehir nüfusunun %80'ini oluşturduğu tahmin edilen Heliotlar sayılmazsa...

Sparta, Atina gibi deniz ticareti ağına ve ticaret kolonilerine sahip olmadığı ve nüfus olarak da Atina'dan daha küçük, yapı olarak Atina'dan çok daha gösterişsiz olduğu hâlde onlarca yıl süren mücadelelerde çoğu zaman Atina'ya üstün gelmiştir ve Atina'nın Spartalıları Sparta'da yendiği hiç görülmemiştir. Bu, Atina'da, özellikle demokrasiye

---

¹⁰ Bu yaklaşımın mitolojik temelleri olduğu düşünülebilir, zira en büyük tanrılar olan Zeus, Poseidon ve Hades bile göğü, denizi ve yer altını paylaşmış ama toprağın kimsenin malı olmadığı kabul edilmiştir. İlyada Destanı'nda bu husus açıkça, Poseidon'un ağzından ifade edilir. Bu da muhtemelen toplumsal bilinç altındaki, toprağın herkesin ortak malı olduğu fikrinin mitolojideki bir görünümüdür (Şenel, 1970, s. 30).

mesafeli olan filozofların Sparta'daki sisteme ilgi duymasına yol açmıştır. Atinalılar Sokrates'in gençlere yanlış fikirler aşladığını iddia ederken kast edilen hususlardan birinin Sokrates'in Atina Anayasası'nı kötüleyip Sparta tarzı bir anayasanın daha iyi işleyeceğini öğütlemesi olabilir. Sokrates hiçbir yazılı eser bırakmadığı için onun öğretisini birinci ağızdan bilemiyoruz ama Platon'un eserlerinde Sokrates'e izafe edilen diyaloglar doğrusa, bu suçlamanın yersiz olduğu söylenemez.

Platon özellikle ilk kaleme aldığı eserlerindeki ütopyalarda, Sparta'nınkine çok benzeyen, tıpkı Sparta'daki gibi, insanların özel mülkiyete sahip olmadığı, paranın ve hatta altının, gümüşün bile bir değer ifade etmediği bir siyasi yapı tasavvur etmiştir. Bu tasarılarını diyaloglar şeklinde aktarmış ve diyaloglarının baş öznesi de sevgili hocası Sokrates olmuştur. Platon bu ütopyaları Sicilya'da gerçekleştirmeye bile kalkmış ama başarısız olmuştur ve ömrünün sonuna doğru tamamladığı *Yasalar* eserinde görülmektedir ki artık kurduğu ütopyalar Sparta Anayasası'na benzememekte, Atina'nın kendi temel anayasal ilkelerine daha sadık kalmaktadır.

Platonik Eşitlik Anlayışı

Platon'un kurduğu ütopyaların hepsinde sınıflar içi eşitlik olduğu gözlemlenebilir. Platon, ütopya kurduğu ilk eseri *Devlet*'te de, ütopya kurduğu son eseri *Yasalar*'da da, (Platon, 2012, s. 221-222) kozmopolit filozoflar gibi tümünden, sınıflar arası bir eşitlik öngörmemiş, aksine sınıflar arasında hem yetki hem hak ve yükümlülükler açısından çok ciddi farklar öngörmüştür. Bu sadece yetki ve hak bölüşümü şeklinde bir farklılaştırma değil açıkça bir hiyerarşidir. En altta gövde yerine koyduğu çiftçiler, zanaatkarlar, ortada kol ve bacak yerine koyduğu koruyucu sınıf ve en üstte baş yerine koyduğu filozoflar vardır. Bu ütopyalarda en büyük otorite en üst sınıfa aittir. En alt sınıf ise devlet yönetiminde en az söz hakkı olan sınıftır. Platon her sınıfın mensuplarının kendi aralarında eşit olmalarına ise ciddi önem vermiştir, ki bu da Pisagor'un eşitlere eşitlik anlayışının bir görünümünden fazlası değildir.

Toplumsal Eşitlik (Farksızlık)

Şunu da belirtelim ki Platon'un yaşadığı çağda hiçbir Elen şehir devletinde insanların eşit yurttaşlıktan yararlanması söz konusu değildir (Öztürk, 2013, s. 42). Eşitliğe en yakın olan Atina demokrasisinde bile belli bir yaşın üstünde, özgür olan erkekler yönetimde söz hakkına sahipti, ki bu toplam nüfusun çok az bir kesimine karşılık geliyordu. Atina demokrasisinin günümüze kadar gelen ününün esas sebebi herkese

eşitlik getirmese de özgürlükte ciddi oranda eşitlik getirmesi, yani devlet idaresinde gücü, serveti, yeteneği, asaleti değil salt özgürlüğü esas alacak kadar, zamanına göre gelişmiş bir vizyon sergilemesidir. Örneğin Platon monarşinin iyisini krallık, kötüsünü tiranlık, azınlık yönetiminin iyisini aristokrasi, kötüsünü oligarşi diye adlandırırken demokrasi için böyle bir ayrıma gerek olmadığını, çünkü halkın tamamını kapsayan bir yönetim biçiminin iyisiyle kötüsü arasında bir fark olmadığını ifade etmektedir (Platon, 1960, s. 82-83). Zira demokraside halkın başına her ne geliyorsa halkın kendi kararıyla gelmektedir. O yüzden halkın halktan ayrı bir devlet organı tarafından gözetilmesi ya da mağdur edilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Platon'un bu yaklaşımı, Atina'nın o zamanki demokrasi standartlarının halka genişletilebilecek en yaygın sistem olduğunu doğrulamaktadır.

Platon'un eserlerinde iki noktada eşitlik görülür: Birincisi, her sınıfın mensupları kendi aralarında siyasi haklar bakımından eşittir. İkincisi, Platon'un *Devlet* adlı eserinde özel mülkiyet son derece sınırlandırılmış olduğu için insanlar servet bakımından da büyük oranda eşitlenmiştir. Dolayısıyla Platon'un eserlerindeki adalet anlayışının temelde Pisagor'un “eşitlere eşitlik” düşüncesinden öteye gitmediği, fakat Platon'un bu ilkeye uygun biçimde son derece ayrıntılı düşünülmüş bir siyaset ve adalet sistemi kurguladığı söylenebilir.

Sınıf İçi Eşitlik

Platon “Kimler arasında eşitlik?” sorusuna “Her sınıfa kendi içinde eşitlik” cevabını verdiği gibi “Nede eşitlik?” sorusuna da çok geniş kapsamlı, etkileri günümüzün kolektivist anayasalarına bile yansiyacak, muhtemelen Sparta'dan, Lykurgos'a izafe edilen anayasadan esinlenen yanıtlar vermiştir. Platon'a göre mülkte eşitlik adil yönetimin bir gereğidir. *Devlet* kitabında özel mülkiyetin kaldırılması gerektiğini, böylelikle insanların açgözlü olmaksızın daha mutedil olacağını ileri süren Platon, son eseri *Yasalar*'da fikrini değiştirmiş ve özel mülkiyetin bazı açılardan yararlı olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte Platon her iki eserinde de siteyi oluşturan insanlar arasındaki farklılıkların az olması gerektiğini, böylelikle sitenin bir bütün olarak daha güçlü hareket edeceğini ifade etmiştir. Mülkiyette ortaklık ve dolayısıyla eşitlik, sevinçte ve kederde mutlak bir ortaklık için yurttaşların nasıl tek parça olması gerektiğini Platon şöyle anlatmaktadır:

Yurttaşların çoğunun aynı şeye, 'benim değil' demesi en güzel devlet düzenini göstermez mi? Hele devlet tek bir insan gibi olursa! Örneğin bir insan parmağından yaralansa, canı ve bedeni onları yöneten başla birlikte bu yaranın acısını duymaz, parçanın derdi bütünün derdi olmaz mı? İnsanın parmağının ağrması bu demek değil midir? Ne kadar küçük bir parçamız olsa, onun derdiyle dertli, onun keyfiyle keyifli olmuyor muyuz? O iyi olunca iyileştik demiyor muyuz? Böyle yönetilen bir devlette de yurttaşların başına iyi kötü ne gelirse gelsin, devlet bunu kendi başına gelmiş sayacak, onunla sevinecek, onunla dertlenecektir. (Platon, 2019, s. 167)

Her biri bir başka şeye değil, her biri aynı şeye 'benim' diyecek. Teker teker kazandıkları şeyi biri kendi evine, öbürü kendi evine götürmeyecek. Ayrı ayrı kadın ve çocuklarla ayrı ayrı sevinç ve üzüntüleri olmayacak. Çıkarları bir, amaçları bir, duyguları mümkün olduğu kadar bir olacak. Böyle olunca da, devletin parçalanmasına sebep olmayacak... (Platon, 2019, s. 170)

Her ne kadar mülkiyeti kolektifleştirerek yurttaşlar arasında malî bir eşitlik sağlasa da devletin halkıyla bir insanın organlarıymuşçasına bütünleşmiş simbiyotik bir yapı hâline gelmesine dair verdiği örneklerde Platon, yine de iş gören el ile acıyı hisseden baş arasındaki bir ayırım yapmakta yani mülkiyette, sevinçte, amaçta birlik öngörse de devleti oluşturan organlar arasında eşitlik öngörmemektedir. Tıpkı insan vücudunun işlevleri nedeniyle sinir sistemiyle oluşmuş bir emir-komuta zinciri olduğu gibi Platon'un hayal ettiği devlette de makam ve yetki bakımından eşitsizlik vardır. Ne var ki Platon, insanları birbirine düşüren esas meseleyi, mülkiyeti devre dışı bırakarak insanların yekvücut olmalarının sağlanabileceğini düşünmüştür.

Platon'un sadece özel mülkiyeti ortadan kaldırmakla kalmayıp, devlete insanlar üzerinde tıpkı insan beyninin organlar üzerinde sahip olduğuna benzer güçlü bir otorite kurma tasarısının, ileriki çağlarda Jean Jacques Rousseau, Hegel (Popper, 2011, s. 257-258) ve dolayısıyla Karl Marx (Popper, 2006, s. 62-63) gibi düşünürlerin kolektivist, otoriteren eşitlikçi ideallerine temel olduğu düşünülmektedir.

Cinsiyet Eşitliği

Devlet adlı kitabında Platon, devleti yönetecek ideal insanların nasıl yetişmeleri gerektiğini anlatırken söz konusu tarifi sadece "devlet adamı" olmanın değil devlet kadını olmanın da formülü olduğundan bahseder. Bunun üzerine Glaukon kendisine şöyle cevap verir:

-Erkeklerle kadın arasında eşitlik ve ortaklığı kabul ettiğimize göre doğru. (Platon, 2019, s. 264)

Platon'un gerek *Devlet* kitabında gerek diğer eserlerde kadınları cinsellik nesnesi gibi sunduğu ya da kadınların zayıf olduklarını ima ettiği yerler vardır. Örneğin mutlak demokrasinin sakıncalarını anlatırken herkesin kendini eşit sayması hâlinde kadınlarla erkekler arasındaki eşitliğin ve özgürlüğün bir hayli ileri gideceğini söylemekle Platon. kadın-erkek eşitliğinin sınırı olması gerektiğini ima etmektedir (Platon, 2019, s. 193). Ayrıca savaşta ve başka işte yararlılık gösteren gençlere ödül olarak en güzel kadınlarla yatma imkânı tanınmasını önermektedir (Platon, 2019, s. 164). Bu tür sözler filozofun kadınları erkeklerden aşağı gördüğü sonucuna götürebilir, ancak unutmamak gerekir ki Platon ne kadar özgün görüşler savunursa savunsun yaşadığı çağın bir parçasıdır ve o çağın kadınlara bakışının etkisindedir.¹¹ Platon'un tüm eserleri bir bütün olarak incelendiğinde, en yüksek erdem gerektiren koruyuculuk mesleğine kadınları da erkekler kadar eşit aday olarak görmesi, kadınların göreceği eğitimin erkeklerle aynı olması gerektiğini savunması, kadınların toplumda en üst mertebeye çıkabileceğine inandığının göstergesidir. Dolayısıyla kitaplarındaki yorumlarının toplamından çıkan sonuç kendisinin, yaşadığı çağ için erkek kadın eşitliğini savunan bir filozof olduğu ve kadınların erkeklere eşit olmadığını ima etmiş olduğu yerlerin yaşadığı çağın kaçınılmaz izleri olduğu yönündedir. (Calvert, 1975, 242-243)

Platon'da Eşitliğin Mutlak İstisnaları: Köleler, Çocuklar, Sığıntılar

Mutlak demokrasi ve dolayısıyla mutlak eşitlik Platon için bir kaostur. Farksızlaştırılmış bir toplumu ve sınıflar içi eşitliği savunsa bile, Platon'a göre asla bozulmaması gereken eşitsizlikler vardır. Bunlardan biri çocuklar ile onları yetiştirenler arasındaki ilişkiden doğan eşitsizliktir. Her ne kadar *Devlet* kitabında çocukların, ailelerine değil şehrin tamamına ait olması ve şehir tarafından topluca yetiştirilip eğitilmeleri gerektiğini savunsa da *Yasalar* kitabında bu görüşünden caymış ve çocukların aileleri tarafından yetiştirmesi gerektiğini ifade etmiştir.

¹¹ Örnek vermek gerekirse, binlerce yıl boyunca Elence yazmayı öğrenen herkesin baştan sona okuduğu başlıca metin olan *İlyada*'da şu dizeler vardır (Şenel, 1970, s. 46):

"Hadi sen eve git, bak işlerine
Geç tezgahının mekiğinin başına
Hizmetçilere buyruklar ver
Savaşta biz [erkekler] uğraşacağız..."

Benzer şekilde köle ile efendi, öğretmen ile öğrenci, yaşlılar ile gençler, erkekler ile eşleri, yöneticilerle yurttaşlar ve tabii insanlarla hayvanları arasında eşitsizliğin korunması gerektiğini, aksi takdirde ülkede düzen kalmayacağını savunur. Kölelerin, öğrencilerin, gençlerin densizlik etmesi bir yana, mutlak demokrasinin getireceği eşitlik halinde eşeklerin, atların bile kontrolden çıkacağı bir distopyası vardır.¹² Platon'un mutlak demokrasi nedeniyle ortaya çıkacak mutlak eşitlik distopyası şöyledir:

Ev işlerinde de, devlet işlerinde de yöneticiyken yönetilene benzeyen, söz dinleyecek yerde emir vermeye kalkan kimseler beğenilir, övülür. Böyle bir devlette özgürlük isteği, ister istemez bütün sınırları aşmaz, her şeye, her yana yayılmaz mı? Baba oğluna eşitçe davranmaya, çocuklarından çekinmeye alışır. Kendini babasıyla bir tutan delikanlıysa büyüklerini saymaz, çekinmez onlardan; hür yaşamak ister. Öte yandan sığıntılar, yurttaşlara, yurttaşlar sığıntılara eş olur. Yerli, yabancı ayrılığı da kalmaz....? (Platon, 2019, s. 292-294)

ARİSTOTELES'E GÖRE EŞİTLİK: EŞİTLİKTE EŞİTLİK VE EŞİTSİZLİKTE EŞİTSİZLİK

Aristoteles, eşitlik kavramını iki değerin birbirinden büyük ve aynı zamanda küçük de olmaması şeklinde tanımlamıştır (Aristoteles, 2015, s. 218).

Aristoteles "Hem yasaya uymayan insanın, hem çıkarıcı insanın, hem de eşitliği gözetmeyen insanın adaletsiz olduğu düşünülüyor" diyerek eşitliğin, adaletin temel şartlarından biri olarak kabul edildiğini dolaylı olarak ifade etmiştir (Aristoteles, 1998, s. 89). Nitekim kendisi de adaletin iki şartından bahsetmiştir. Birincisi, yasalara uymak. İkincisi, eşitliği gözetmek (Aristoteles, 1998, s. 90). Aristoteles'in eşitliği nasıl gördüğüne açıklık getirmek adına şunu da belirtmek gerekir ki Aristoteles'in öğretisinde eşitlik tek başına, yani yasal bir dayanağı olmaksızın, adaleti sağlamaya yetmez. Daha da önemlisi, yasalara uygun bir şekilde temin edilen eşitlik, yani tüm eşitsizliklerin ortadan kaldırılması da toplumdaki problemlerin hepsini çözmeye yetmeyecektir. İnsanların birbirlerine haksızlık etmelerini önlemek için onların varlıklarını eşitlemek yetmez, iştahlarını da eşitlemek gerekir, çünkü eşit insanlar arasında da açgözlülüğten kaynaklanan problemler çıkabilir (Aristoteles, 1975, s. 46). Bununla birlikte eşitlik kesinlikle önemsiz bir şart değildir. Toplumdaki problemler sadece eşitsizlikten kaynaklanmaz ama eşitsizliğin olduğu toplumda adaletsizlik duygusu kaçınılmaz olur.

¹² Benzer bir distopyayı Cicero da *Devlet Üzerine* eserinde kurmuştur.

İç savaşların çoğunluğunun arkasında eşitsizlik vardır (Aristoteles, 1975, s. 142). Dolayısıyla Aristoteles'e göre eşitlik, adaletin olmazsa olmazıdır, tıpkı yasallık gibi...

Aristoteles'in eşitlik anlayışı Pisagor'unki gibi tek bir formüle indirgenebilecek kadar sade değildir. Filozof, Platon'daki gibi, başka konulara değinirken eşitliğe dolaylı yoldan temas etmiş de değildir. Aristoteles eşitlik kavramını doğrudan doğruya ele almış ve eşitlik kavramı altında çok farklı eşitlik türleri öngörmüştür. Bu türlerin en önde geleni, *Nikomakhosa Etik* kitabında değindiği, orantılı eşitlik (Dağıtıcı Adalet) ve sayısal eşitlik (Düzeltilici Adalet) adını verdiği eşitlik anlayışlarıdır. Orantılı eşitlik anlayışında eşitler arasında eşitliği ve eşitsizler arasında eşitsizliği geometriyi kullanarak ifade etmiştir. Bu adalet anlayışı kamusal nitelikli paylaşımlar içindir. Düzeltilici adalet anlayışında ise aritmetik eşitliğe başvurmuştur. Burada toplam faydanın ortasını bularak taraflara düşen menfaati ya da zararı eşitlemiştir (Aristoteles, 2019, s. 232-243). Bu adalet anlayışı da özel hukuk nitelikli paylaşımlar için geçerlidir (Aristoteles, 2019, s. 237).

Aristoteles, bu ikili ayırım dışında, toplumda huzur ve sükunun sağlanması için toplum içinde fazla güç sahibi olanlara müdahale edilerek bu kişilerin diğerlerine eşit düzeye indirilmesini, sivrilenleri kısaltarak eşitliği sağlamak şeklinde bir eşitlikçilik türü olarak gözlemlemiştir (Aristoteles, 1975, s.95). Demokrasi talep edenlerin hedefi olan devlet yönetiminde eşit söz hakkına sahip olmak suretiyle gerçekleşmesi istenen mutlak eşitliği¹³ de ele alan Aristoteles, bu talebe alternatif olarak insanların aynı eğitimden geçerek, iştahlarını benzer şekilde terbiye ederek, hatta göze çarpıcı giyimlerden bile kaçınarak gerçekleştirilebilecek bir çeşit sonuçsal eşitlik hedefi tespit etmiştir (Aristoteles, 1975, s. 125). Bu gözlemleri ve tespitleri kendisinden sonraki bin yıllar zarfında çokça tezahür edecek, tespitleri tekrar edecek ve fakat tespitlerinin üzerlerine nadiren ekleme yapılmaması gereği duyulacaktır.

Oransal Eşitlik (Dağıtıcı Adalet)

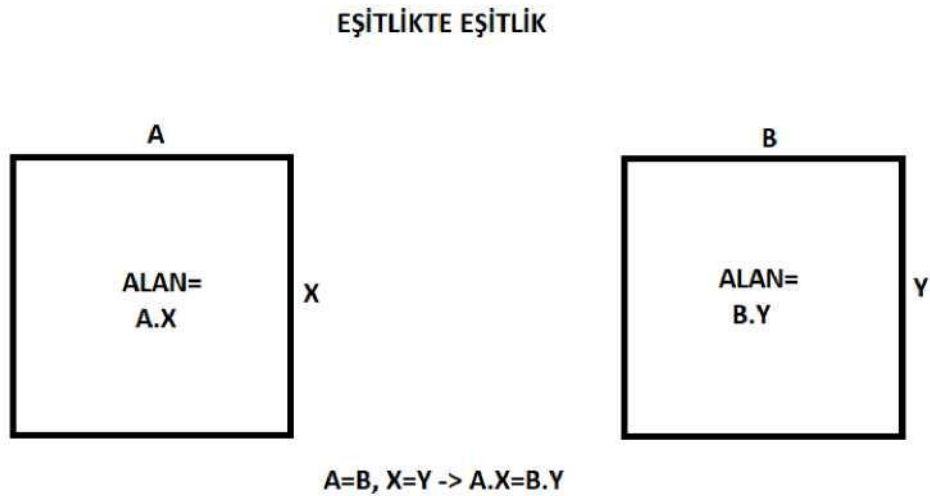
Aristoteles'in adalet başlığı altında tarif ettiği adalet türlerinden birincisi orantılı eşitliktir ki bu, eşit olanlara eşit davranmak, eşit olmayanlara eşitsiz davranmak şeklinde özetlenir (Aristoteles, 1975, s. 91). Aristoteles'e göre tıpkı eşit olanlara eşitsiz

¹³ Bu bağlamda belirtmek gerekir ki demokrasi denen siyasal yönetim şeklinin bir adı da *İsokrası*'dir ve "eşitlerin idaresi" anlamına gelir. Bkz. Josiah Ober, *The Original Meaning of Democracy: Capacity to Do Things, not Majority Rule*.

davranmak adaletsizlik olacağı gibi eşit olmayanlara eşit davranmak da adaletsizce bir tutum olacaktır (Aristoteles, 1975, s. 83). Aristoteles'e göre, kişiler soyları, servetleri ve statüleri (köle olmak ya da özgür olmak) nedeniyle eşitsiz olabilmektedirler (Aristoteles, 1975, s. 91). Dolayısıyla kamusal nitelikteki hakların ve yükümlülüklerin dağıtımında orantılı eşitlik esas alınmalıdır (Aristoteles, 1975, s. 237). Kamusal nitelikli meselelerde hem hukuk öznesi olan kişilerin kim olduğu (statüleri) hem de onlara sergilenecek olumlu ya da olumsuz muamelenin büyüklüğü hesaplamada esas alınacağı için bunlar dört değişkenlidir ve geometrik olarak gösterilmeleri mümkündür.

Eşitlere Eşit Davranmak Suretiyle Adalet

Dağıtıcı adalet anlayışına göre eşitlik, geometrideki alan hesaplamalarına dayanan bir denklemle temin edilir. Nitekim buna "geometrik eşitlik" de denir (Aristoteles, 2019, s. 236). İki kişinin göreceği muameleyi ele alalım. Bu iki kişi birbirine eşitse bunların göreceği muamelenin de birbirine eşit olması adalet gereğidir. Bu eşitlik, birer kenarı aynı uzunlukta olan iki dikdörtgenin (Şekilde $A=B$) ikinci kenarlarının da birbirleriyle aynı uzunlukta olmasıyla (Şekilde $x=y$) sağlanır. Böylelikle her iki dikdörtgenin alanlarının eşit olması, eşitlere eşit davranılması sayesinde adaletin tecelli ettiğini göstermiş olur.

Şekil 2: Aristoteles'in Eşitlere Eşitlik Anlayışının Geometrik Temsili

Eşitlere eşit davranılmasının matematiksel sonuçlarını da tarif eden Aristoteles'in önermelerine uygun olarak buradaki şekil itibariyle şu eşitlikler doğrudur (Aristoteles, 2019, s. 234-235):

$$A/x = B/y^{14}$$

$$A/B = x/y = (A+x)/(B+y)$$

Burada A ve B değişkenleri birbirine eşit olan kişileri, x ve y değişkenleri de onlara sergilenecek muameleyi temsil etmektedir. Kişilerin birbirine eşit olmamasından kast edilenin tam olarak ne olduğu, ne olabileceği Aristoteles tarafından ucu açık biçimde tanımlanmıştır. Demokratik devletlerde halkın liyakat adaletine karşı olduğunu sadece sayısal eşitlikten yana olduğunu söylediğine göre (Aristoteles, 1975, s. 180) burada yetenek, asalet ya da servet bakımından eşitlik kastedilmiş olabilir.¹⁵ Demokratlara göre ise saygınlığın ölçütü özgürlüktür (Aristoteles, 2019, s. 233-234) Bir kişinin devlette sahip olduğu kademe de ne derece erdemli olduğu da ölçüt olabilir. Yeteneği ya da asaleti de ölçüt olabilir. Bir suça verilecek ceza hesaplanırken göz önüne alınan ve mağdura veya faile göre değişen ağırlaştırıcı sebepleri ve hafifletici sebepleri de adaletin bu soyut ifadesinde hukuk özneleri için bir "değer" olarak kabul edebiliriz (Aydoğdu, 2020, s. 112-113). Esas olan, eşit "değer"de olan kişilere eşitlikçi muamele edilmesidir. Aristoteles, eşit "değer"de olmayan kişilere eşitsiz davranılmasının adalete sığmayacağı gibi doğaya da aykırı olduğunu belirtir (Aristoteles, 1975, s. 201).

¹⁴ Aristoteles bu orantılarda değişken olarak Alfa, Beta, Gama ve Delta harflerini kullanmıştır. Bu değişkenler günümüz matematiksel orantı örneklerinde yaygın olarak kullanılan A, B ve x, y harfleriyle değiştirilmiştir.

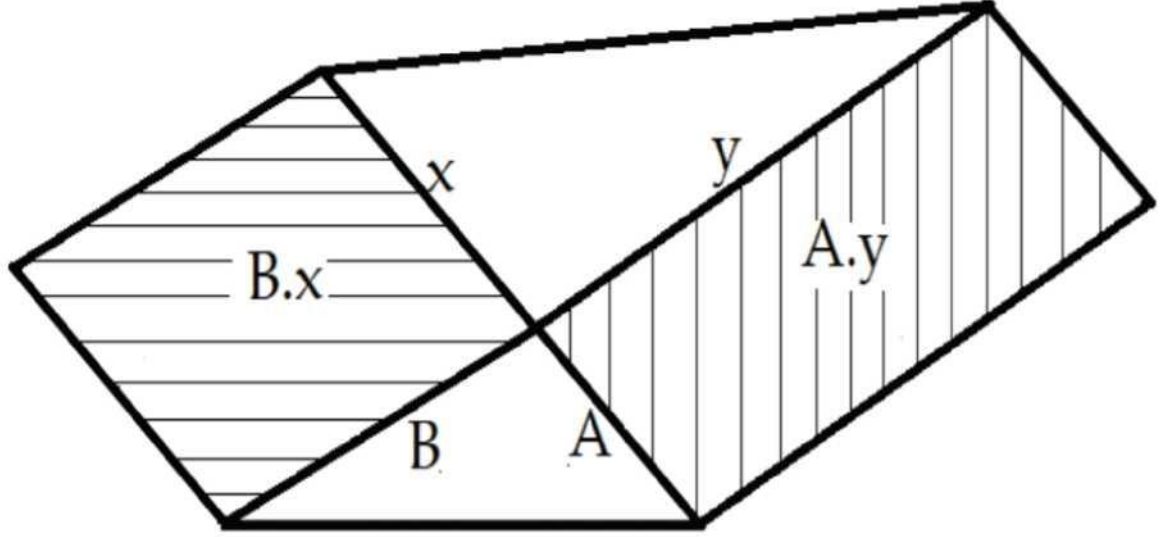
¹⁵ Platon, *Politika* kitabında demokrasi ile oligarşiyi ve aristokrasiyi farklı rejimler olarak ortaya koyar ve yoksulların hâkim olduğu demokraside özgürlüğüne düşkün olanların sözünün geçtiğini, zenginlerin hâkim olduğu oligarşide ise servet sahibi olanların sözünün geçtiğini ifade eder. Antik anlamıyla aristokraside de yetenekli, iş bilir kişilerin söz sahibi olmasına imkân tanınır. Demokrasiyi oligarşiden ve aristokrasiden ayrı bir rejim olarak gördüğüne ve eşitlikten sadece sayısal eşitliği demokratik yönetim ehline özgü saydığına göre, orantılı eşitlikteki temel değerlerin en azından ikisinin servet ve yetenek olduğu söylenebilir (Aristoteles, 1975).

Eşit Olmayanlara Eşitsiz Davranmamak Suretiyle Adalet

Dağıtıcı adalet anlayışı eşitlere eşitlik sağlanmasından ibaret değildir. Aristoteles, adaletten sadece eşitliği anlayanları, eşitsiz davranmanın her koşulda adaletsizlik kabul edilmesini eleştirmektedir (Aristoteles, 1998, s. 94). “Herkes böyle kabul etmektedir” ifadesi Pisagor'un adalet anlayışına yöneltilmiş bir eleştiri olarak da kabul edilebilir (Aristoteles, 1998, s. 98), ancak eğer öyleyse bile bu eleştiri Pisagor'un adalet anlayışını yanlış bulmak şeklinde değil, olsa olsa onu eksik bulmak şeklinde bir eleştiridir. Aristoteles'e göre, eşit olmayanlara eşitsiz davranılması da dağıtıcı adaletin bir gereğidir. Eşit olmayanlara eşitsiz davranmaktan kastedilen rastgele bir eşitsizlik değil, tıpkı ilki gibi geometrik açıdan ifade edilmiş bir eşitsizlik uygulamasıdır. Aristoteles bunu da orantılı bir biçimde formüle etmiştir ve geometrik olarak aşağıdaki gibi ifade edilmesi mümkündür. Eşitlere eşitlik gösterilmesi doğru orantıyla matematiksel şekilde ifade edildiği gibi, eşit olmayanlara eşitsizlik gösterilmesi de ters orantıyla matematiksel şekilde ifade edilebilir. Bu sayede eşit olmayan kenarlar söz konusu olduğunda bile, dikdörtgenlerin alanlarının eşit olması sayesinde eşitsizlikten doğan bir orantı tespit edilmiş olur. Örneğin bir kötülüğe karşılık verileceği zaman çok iyiliğe karşı az kötülük, az iyiliğe karşı çok kötülük sergilenmesi doğrudur (Aristoteles, 2019, s. 237). Böyle bir muamelede, taraflara eşitsiz davranılmak suretiyle adalet sergilenmiş olacaktır. Değeri, saygınlığı yüksek olana daha az ceza ya da yükümlülük, değeri, saygınlığı düşük olana daha çok ceza ya da yükümlülük yüklemek de adaletin bir tezahürü olarak ele alınabilir.

Aristoteles'in değişkenleri alınıp incelendiğinde A, B'ye, x de y'ye eşit olmadığı ters orantı hâlinde yine de bu dört değişken arasında orantı kurulabildiği gözlemlenebilir.

Aşağıdaki şekilde bu ilişkiler ve eşitlikler ifadesini bulmaktadır:

$$B.x = A.y$$

(Geometrik Adalet)

Şekil 3

Bu şekil için de:

$$A/x=B/y$$

$$A/B = x/y = (A+x)/(B+Y)$$

Orantıları geçerlidir. Tıpkı eşitlere eşit davranmanın geometrik temsilinde alanların eşit olması gibi, burada da $B.x=A.y$ eşitliği, yani alanların geometrik eşitliği sağlanmıştır.

Aristoteles'in ortaya koyduğu diğer adalet türü ise sayısal, diğer adıyla düzeltici adalettir (Aristoteles, 1998, s. 93) ki ona da karşılıklı zararın ya da menfaatin eşitlenmesi diyebiliriz (Aristoteles, 1998, s. 93). Aristoteles düzeltici adaleti de isteyerek ve istemeyerek gerçekleşen düzeltici adalet olarak ikiye ayırmaktadır.

Sayısal Eşitlik (Düzeltici Adalet)

Aristoteles'in burada, adalet terazisinin iki kefesini eşitleyerek ortaya koyduğu eşitlik temelli adalet anlayışı, karşılıklılık kavramı gibidir (Aristoteles, 2019, s. 243). Dağıtıcı adalette, adalet öznesi olan kişiler eşit olduğu gibi, onlara gösterilen muamele de eşitti. Yani eşitliğin iki tarafında hukuk öznesi kişiler vardır. Bir başka eşitliğin iki tarafında ise adaleti gerçekleştirmek amacıyla sergilenen davranışların eşitliği vardır. Çünkü kamusal meselelerde eşitlik, kişilerin statüleriyle de ilgilidir. Düzeltici adalet ise taraflardan birinin kusuru nedeniyle bozulmuş bir eşitlik hâlini alıp tekrar eşitliğe çevirir. Bunu yaparken hukuk öznesi olan kişilerin statüsüne bakmaz. Sözleşme ya da tazminat hukukunda kişilerin statüsü eşitlik hesaplama parametresi değildir. Özel hukuk meselelerinde sadece menfaatler ve zararlar parametredir (Aristoteles, 2019, s. 237).

Dağıtıcı adalette hukuk öznelerine yukarıdan, devlet ya da toplum tarafından, her birinin hakkına uygun olarak sergilenecek davranışın niceliği ele alınmaktadır. Düzeltici adalette ise hukuk özneleri arasında eşit olması gerekirken eşitsiz olmuş menfaatin ya da zararın eşit hâle getirilmesi söz konusudur. Müdahaleyi yapan yine devlettir, ancak burada eşitliğin sağlanmasının sebebi devletin hukuk öznelerine yaklaşımı değil, hukuk öznelerinin birbirleri karşısında sahip oldukları haklardır. Bu nedenle dağıtıcı adaleti işletirken karşılıklılığa değinilmemiş, düzeltici adalette ise karşılıklılık nedeniyle menfaatlerin ya da zararların eşitlenmesi söz konusu edilmiştir.

Sayısal Eşitliğin Aritmetiği

Aristoteles'in dağıtıcı adalete alternatif olarak bahsettiği adalet türü düzeltici adalettir. Bu adaletin tarifine göre bir kişi öbür kişi aleyhine haksız menfaat (kazanç¹⁶) sağlamış veya bir kişi öbür kişi nedeniyle haksız zarara uğramışsa toplam kazanç ya da zarar bulunup, tam eşit iki parçaya bölünerek kişiler arasında paylaştırılmalıdır (Aristoteles, 2019, s. 238). Dolayısıyla haksız kazanç sağlayandan öyle bir parça alınıp haksız zarara uğrayana verilmelidir ki iki taraf arasında eşitlik tekrar sağlansın. Orantılı eşitlikten farklı olarak burada hukuk öznesi olan kişilerin kimler olduğu bir fark yaratmadığı için hesaba birer değişken olarak katılmazlar. Sayısal eşitlik hesabında sadece eşitlenmesi

---

¹⁶ Aristoteles'in kullandığı kelime Türkçeye "kazanç" şeklinde çevrilmektedir (Aristoteles, 2019, s. 239) ve bağlamı itibarıyla doğru bir çeviri olsa gerektir. Ancak burada eşitliğin iki tarafını ifade edebilmek için daha genel ve kapsayıcı terim olan "menfaat" kullanılacaktır.

gereken menfaat veya zarar vardır.

Belirtmek gerekir ki Aristoteles tarafların menfaat veya zararının eşitlenmesindeki bu sürecin yargı kavramına adını verdiği inmektedir (Aristoteles, 2019, s. 241). Zira iki tarafın menfaat toplamı hesaplandıktan sonra, yargıç bu toplamı tam ortadan, iki tarafın menfaati eşit olacak şekilde yarmaktadır. Aristoteles Elen dilinde “yarmak” anlamına gelen *dikhastes* fiili ile “yargıç” anlamına gelen *dikastes* kelimesi arasındaki benzerliğin tesadüf olmadığını, söz konusu eşitliği sağlama işlemine “yarmak” dendiği için bu görevi yapanlara yargıç dendiğini ifade etmektedir. Bu Elence etimoloji günümüz kaynaklarınca tam olarak doğrulanmasa da arada semantik bir bağ olduğu söylenebilir. Nitekim Türkçede de yargıç kelimesi yarmaktan gelir (Aşçı, 2021, s. 234).

Aristoteles’in dağıtıcı adalet anlayışı kapsamında, eşitlere eşit davranma düsturu, Pisagor’un yukarıda ele aldığımız “eşitlikte eşitlik” ilkesinin¹⁷ ayrıntılı açıklanmış ve genişletilmiş hâlidir (Aristoteles, 1998, s. 94). Aristoteles’in aynı adalet anlayışı içinde eşit olmayanlara eşitsiz davranma formülü ise Pisagor’dan kalma metinlerde yer almamaktadır. Ancak Pisagor’un yukarıda açıklanan matematiksel tarifinden, yani eşitlere eşit davranılmasını adalet olarak tasvip etmesinden, örtük olarak eşit olmayanlara eşit davranılmamasını rasyonel bir biçimde çıkarmak mümkündür. Zira, Pisagor’un açıkça ifade ettiği şekilde “eşitlere eşit davranmak” ilkesi benimsenmişken eşit olmayanlara da eşit davranmak, sonuç itibarıyla herkese eşit davranmak anlamına gelirdi ki bu da söz konusu ilkeyi tamamen anlamsızlaştıran bir yorum olurdu.

Aksiyle kanıt denen akıl yürütme yöntemiyle, Pisagor eşitlere eşit davranılması gerektiğini söylediğine göre diğer tarafta eşit olmayanlara da eşitsiz davranılması gerektiğini söylemek bunun bir adım ilerisidir. Zira eşit olmayanlara eşit davranmamak demek illaki eşit olmayanlara eşitsiz davranmak demek değildir. Pisagor’un düsturuna göre hareket eden biri eşit olmayanlara bazen eşit bazen eşitsiz davranırsa da Pisagor’un adalet anlayışının dışına çıktığını kesin surette söyleyemeyiz. Şunu söylemek daha doğru olur: Pisagor eşit olanlara her zaman eşit davranılmasını tavsiye etmiştir ama eşit

---

¹⁷ Gerçi Aristoteles, Pisagor’un adalet anlayışının karşılıklıktan ibaret olduğunu savlayarak hafife almaktadır.

Eşitlere eşit muamele öngören orantılı adalete benzetmektense, kişilerin statülerinin hesaba katılmadığı düzeltici adalete benzetmekte, üstelik düzeltici adalete kıyasla bile eksik bulmaktadır (Aristoteles, 2019, s. 243-244).

olmayanlara her zaman mı eşitsiz davranılması gerektiği yoksa eşit olmayanlara rastgele davranılmasını da mı adalet anlayışına sığdırdığı konusunda bir boşluk vardır. İşte Aristoteles'in hem eşit olanlara her zaman eşit davranmak hem de eşit olmayanlara her zaman eşitsiz davranmak şeklinde formüle ettiği eşitlik öğretisi, bu belirsizliği ortadan kaldırmıştır.

Dolayısıyla Aristoteles'in felsefedeki eşitlik öğretilerine iki katkısı olmuştur. Birincisi, örtük olarak ortaya konmuş bir ilkeyi açık hale getirerek formüle etmiş, böylelikle ilk formülün de sınırlarını belirginleştirmiş olmasıdır. İkincisi, bu ilkeleri sadece birer vecize olarak bırakmamış, verdiği örneklerle ve yaptığı açıklamalarla altını doldurmuş olmasıdır. Bu tutumu belki Pisagor'un evrensellik ve soyutluk yaklaşımına tam uymamaktadır fakat belirtelim ki Aristoteles'in verdiği örnekler tüketici bir biçimde verilmemiştir. Dolayısıyla bu matematiksel yaklaşım üzerinden yeni kıyaslar yaparak, ilkeyi geniş bir biçimde yorumlamak her zaman mümkündür.

Politik Eşitlik

Aristoteles'in etik kitabında değindiği ilk iki eşitliği daha çok günümüzdeki anlamıyla hukuki, adli eşitliğe benzetmek mümkünken (Aydoğdu, 2020, s. 114), Aristoteles'in *Politika* kitabında değindiği bir eşitlik meselesini siyasi eşitlik sorgulaması olarak görmek mümkündür. Çünkü *Politika* kitabında, Aristoteles demokrasinin devlet yönetimine eşit katılım hakkı olduğunu tespit etmiştir. Hatta "demokrasi" adını en çok hak eden siyasi yönetimlerin, eşitlik ilkesine dayananlar olduğunu ifade etmiştir (Aristoteles, 1975, s. 117). Bununla birlikte bu rejimi ideal rejim olarak tavsiye etmemiştir. Bir bakımdan (yurttaşlık) eşit olan insanların her bakımdan eşit olması sonucuna varılmasını hatalı bulmuştur (Aristoteles, 1975, s. 141). Dolayısıyla Aristoteles'in adalet anlayışında eşit söz hakkı, demokrasi mutlak surette var denemez ama *Politeia* (Siyasi Yönetim) adını verdiği ideal rejimi demokrasiye çok yakın bir rejim olarak tasarlamış ve insanlara mutlak surette değilse de ciddi oranda eşit söz hakkı tanımış, yalnız bunun, kritik kararlar söz konusu olduğunda oligarşiye, özellikle de aristokrasiye benzer bir biçimde sınırlanmasını öngörmüştür.

Aristoteles mutlak demokrasinin "halk dalkavuğu" dediği, sadece halkın duymak istediklerini söyleyerek onları yönlendiren demagogların yetkinlikten uzak yönetimine tâbi kılacağını, bu yüzden demokrasi ile oligarşi arası karma bir rejim benimsenmesi gerektiğini belirtir. Bunu yaparken bu karışımın oranlarını, dozunu her devlet yapısının

kendisine bırakır. Dolayısıyla demokrasinin hangi unsurlarının muhafaza edip etmemek gerektiği, ne konudaki düzenlemelerin oligarşik olması gerektiğini evrensel bir formülle açıklamaz, ama çeşitli örnekler verir.

Sparta'daki rejimden, "demokratik" unsur olarak verdiği örnekler çarpıcıdır. Sparta'da tüm gençlerin zengin yoksul ayrılmadan aynı eğitimden geçmesini, yani eğitimde eşitliği bir demokrasi unsuru olarak örnek verir ve buna olumlu yaklaşır. Benzer şekilde Sparta'da zenginlerin de yoksulların da aynı giyinmesini, zenginlerin daha gösterişli giysiler giymekten kaçınmalarını, yurttaşlar¹⁸ arasında dış görünüş bakımından hiçbir ayırım olmamasını yine Sparta'daki "demokratik" bir tutum olarak tespit ve tasvip eder (Aristoteles, 1975, s. 125).

Devletin olabildiğince gelir vs. bakımdan eşit insanlardan oluşması gerektiğini savunmuştur (Aristoteles, 1975, s. 127-128). Zira orta sınıf devletin bel kemiğidir. Yoksul sınıf, zengin sınıfı devirmek için orta sınıfla, zengin sınıf da yoksul sınıfı baskı altına almak için orta sınıfla işbirliğine gidebilir. Kendini alt sınıfla üst sınıf arasında sıkışmış hisseden bir orta sınıf, bunlardan biriyle işbirliği yapmaya meyledebilir ama güçlü, kalabalık, tek başına zengin sınıftan ya da yoksul sınıftan daha kalabalık bir orta sınıf bu tür girişimlerde bulunmayacaktır. Dolayısıyla halkın en az dörtte birinden fazlasının, mümkünse üçte birinden fazlasının orta sınıfta yer alması, dolayısıyla halkın gelir ve sair bakımlardan eşit, eşit olmasa da yakın olması devletin bekası için önemlidir.

Aristoteles, Platon'un diyaloglarına gönderme yaparak Sokrates'in (dolayısıyla eserin yazarı olan Platon'un) "devletin olabildiğince birlikte olması en iyisidir" sözünü ele alırken bunu bir önerme olarak doğru ama bir tavsiye olarak yanlış bulmaktadır (Aristoteles, 1975, s. 32).

Bir devletin insanları arasındaki çeşitlilik ne kadar azalırsa, insan tipi çokluktan birliğe doğru giderse, devletin devlet olmaktan çıkıp aileye benzeyeceğini, çokluktan birliğe doğru daha da ilerlerse herkesin tek tip olacağı bir toplumun aileye benzemekten de

---

¹⁸ Bu hususlar Sparta yurttaşları arasında yani Sparta'da yaşayan insanların şehre hâkim olan ama nicelik açısından azınlıktan kalan bir kesimine özgüdür. Şehrin nüfus bakımından çoğunluğunu oluşturan ama yurttaş sayılmayan Heliot'lar bu anayasal düzenlemelerin dışındadır (Talbert, 1989, s. 23). Dolayısıyla en demokratik örnekler bile, aslında bir nevi toprağa bağlı köle statüsündeki Heliotlar üzerinde egemenlik kurmuş olan azınlık yurttaşların oligarşisi içinde tezahür etmektedir.

çıkıp bir bireye döneceğini ifade eder ve bu yapının birlik sağlamakta etkili olduğunu, tek bir bireyin organlarına hakim olduğu gibi herkesin tek tip olduğu bir devletin de tüm halkı üzerinde çok net bir hakimiyet kuracağını teslim eder. Buraya kadar Platon'la Aristoteles'in aynı düşündüğü söylenebilir. Ancak, Platon bahsinde de değindiğimiz üzere, Aristoteles "Neden eşitlik?" sorusunun yanıtını da kullanarak insanların aynılığının devleti asıl amacından uzaklaştırdığını savlamaktadır.

Aristoteles şuna katılmaktadır: Bir devletin yurttaşları ne kadar birbirinin aynısı olursa devletin yurttaşlar üzerinde hakimiyet kurarak bir bütün şeklinde hareket etmesi o kadar kolaylaşır. Aristoteles'in eleştirdiği husus, bunun devleti devlet olmaktan çıkaracağıdır. Halkın homojenleşerek bir aileye benzemesi, hatta tek bir bireymişçesine bütünsel hareket edecek kadar aynışması, devletin hareket etmesini belki kolaylaştıracak ama devletin devlet olmaındaki esas amacını ortadan kaldıracaktır.

Bunun bir sebebini örnekseme yoluyla ortaya koyar. Devlet, kendi gereksinimlerini kendisi karşılayan bir yapıdır. Farklı mesleklerden insanlar toplumun geri kalanlarının ihtiyaçlarına göre hizmetler sunarak bu yapının kendi kendisini devam ettirmesini temin ederler. Oysa bir aile öyle değildir. Aile daha ufak bir yapı olduğu için ihtiyaç duyduğu her ürünü ve hizmeti kendi kendine sağlaması mümkün değildir. Her aile başka bir aileye ihtiyaç duyar. Hele birey kesinlikle kendi kendine yeten bir yapı değildir. En azından erkek kadına, kadın erkeğe ihtiyaç duyar. Çocuklar anne, babaya ihtiyaç duyar. Bu da göstermektedir ki devlet, devlet olmaktan çıkıp aileye ve hatta bireye benzemeye başladıkça, kendi ihtiyaçlarını kendi gören bir yapı olmaktan uzaklaşp başka devletlere daha muhtaç hâle gelecektir. Kendi içindeki farklılaşmayı ortadan kaldıran devlet, başka devletlerdeki çeşitliliğe muhtaç olacak, en azından onlarla rekabet edecek üretkenlikten mahrum kalacaktır (Aristoteles, 1975, s. 33).

Aristoteles'in tek tip yurttaşın devleti güçlendireceği savına karşı çıkmasındaki ikinci gerekçe "Neden eşitlik?" sorusunun yanıtına da temas eden bir gerekçedir. Aristoteles tüm insanların biyolojik olarak eşit olduğunu, hiçbirinin diğerinden biyolojik farkı olmadığını farz eder. Böyle bir durumda devleti yönetme işinde hiç kimse ön plana çıkmadığı için, herkes eşit olarak yönetime katılacak ama hiçbiri yöneticiliğini öbürlerine kabul ettirmekte meşru bir sebep bulamayacaktır, devlet sürekli bir sıralama içinde yönetilecektir. Oysa aile benzetmesinde aile reisi diğer aile fertleri üzerinde, birey benzetmesinde insan zihni diğer organlar üzerinde sürekli olarak hakimdir. Yer

değiştirme söz konusu değildir. Dolayısıyla herkesin eşit doğduğu bir devlet kurgusunda devlet yönetimi sabit olamayacak ve umulduğu gibi bir aileymişçesine, bir bireymişçesine sağlam bir kontrol yapısı kuramayacaktır (Aristoteles, 1975, s. 33).

Aristoteles'in bu tespitinden dolayı olarak çıkarılabilecek bir husus, çok temel bir soruyu cevaplamaktadır: İnsanlar doğuştan eşit oldukları için eşit değildir. Hatta insanlar doğuştan eşit olsalardı bile tüm hayatlarını birbirleriyle aynı kalarak geçirmemeli, devletin ayakta sağlıklı durması için birbirlerinden farklılaşmalıydı. Zaten doğuştan eşitlik, Aristoteles'in sadece meramını anlatmak için ortaya koyduğu bir kurgu olduğuna göre şu söylenebilir: İnsanlar birbiriyle doğuştan eşit değildir. Eğer eşitlik olacaksa bile, bunun nedeni insanların birbirleriyle doğuştan eşitlikleri olmamalıdır. Nitekim *Politika* kitabında Aristoteles, biyolojik eşitsizlik olsa bile bunun siyasi eşitliğe engel olmadığını ifade etmektedir (Aristoteles, 1975, s. 91). Dolayısıyla "Neden eşitlik?" sorusuna biyolojik eşitlik ya da doğuştan eşitlik yanıtını vermemek, illaki eşitsizlik savunusu değildir. Eşitlik için çok daha farklı nedenler bulmak mümkündür. Örneğin Aristoteles'in iç savaşların, devrimlerin çoğunluğunun eşitsizliklerden çıktığına dair yorumu, (Aristoteles, 1975, s. 142-144) "Neden eşitlik?" sorusuna çok daha doyurucu bir yanıt vermektedir. Antik Elen toplumlarında alt sınıfların ayaklanmamasının, ancak üst sınıfların ticaret gibi zengin gelir kaynakları edinip bunları alt sınıfla onları tatmin edecek ölçüde paylaşmasıyla mümkün olduğu bilinmektedir (Şenel, s. 15).¹⁹ Devlet eşitliği gözetilecekse bunun nedeni, güçlülerin zayıfları ezmemesiyle ilgilidir. Nitekim Aristoteles, eşitlik kaygısının zayıflara özgü olduğunu, güçlülerin eşitlik diye bir kaygısı olmadığını açıkça ifade eder (Aristoteles, 1975, s. 183).

Bir yandan demokrasinin eşitliği gözetken yönlerini olumlayan ama beri yandan insanların biyolojik olarak eşit olmadıklarına, doğuştan üstün tabiatlı insanlar olabileceğine inanan Aristoteles yeri geldiğinde insanlar arasındaki eşitliği korumak amacıyla, doğuştan üstün tabiatlı insanların gözden çıkarılmasına olumlu yaklaşmıştır (Aristoteles, 1975, s. 94-95). Demokrasilerdeki *ostrokismos* uygulamasını anlatan

---

¹⁹ Sadece köle, uşak gibi alt sınıfların değil, seferde rütbesiz askerlerin düzenini muhafaza etmek için bile paylaşımın eşit olmasına dikkat edildiğini *İlyada* destanından anlıyoruz (Şenel, 1970, s. 41):

" Şölende eşit pay aldı her insan
Eş paylı şöleden yakınmadı kimse "

Aristoteles, bunun demokratik eşitliği sağlamanın tek yolu olduğunu şöyle ifade etmektedir:

...üstün bir kimse varsa böylelerini biz devletin bir parçası sayamayız. Onu aştığını kabul ederiz. Erdem ve siyasal yetenekçe o kadar üstündürler ki onları geri kalanlarla yalnızca eşit olmaya layık görmek adaletsizlik olur. Böyle birinin insanlar arasında bir tanrı sayılması akla yakındır. Amacını tartışmakta olduğumuz yasama kararları, açıktır ki, bu gibi durumlara ilişkin değildir çünkü yasalar doğum ve yetenekçe eşit olanları bağlar. Bu olağanüstü kişileri yönetebilecek yasa yoktur. Onlar kendileri yasadır ve onları bağlamak için yasa yapmaya kalkışacak kimsenin çabaları boşa gider. Büyük adamlar Antisthenes'in masalında kendileriyle eşitlik iddia eden tavşanlara aslanların söylediğini söyleyebilirler: "Pekala, pençelerinizi ve dişlerinizi görelim bakalım". İşte onları denetim altına sokmanın bu olanaksızlığıdır ki demokratik olarak örgütlenmiş şehirlerde ostrakismos uygulamasına başvurulmasını gerektirmiştir. Bunlar eşitlik ilkesine öyle büyük değer verirler ki bu erki ister servetten gelsin ister halkça çok tutulmasından ya da siyasal etki kazanmanın başka yollarından, erkini aşırı saydıkları herhangi bir kimseyi belli bir süre şehirden uzaklaştırır, sürgüne yollarlar. (Aristoteles, 1975, s. 94-95)

Aslında *ostrokismos* uygulamasına ilk yıllarda sadece tiranlığa yakın duran kişileri şehirden sürgün etmek için başvurulduğu, şöreti, ünü fazla öne çıkan kişilere uygulanmaya sonradan başlandığı bilinmektedir (Aristoteles, 1998, s. 41-43). İlk amacından sapmış, tiranlığa meyli olsun olması göze batacak kadar öne çıkan herkese uygulanan bir ceza hâline geldikten sonra dahi Aristoteles bu uygulamayı tasvip etmektedir. Madem üstün insanların kendileri yasadır, çok erdemlidir ve yeteneklidir, neden onlar kendi yasalarını yaşamasınlar, hatta onlar neden şehrin yasalarının üstünde sayılmasınlar? Bu sorunun cevabı, Platon'da ve Aristoteles'te aynı olan demokrasi anlayışında kendini gösterir. Bu iki filozofun da öğretisi, demokrasilerde şehrin yasalarının herkesin üstünde olması gerektiğini savunur. Belki bir monarkın ya da bir aristokrasinin kararları yasalardan daha olumludur ama demokrasi herkesin eşitliğini esas aldığı için yurttaşlardan tek biri şehrin egemeni olacağına yasaların şehrin egemeni olması, siyasi yönetim biçimi açısından daha tutarlıdır (Aristoteles, 1975, s. 103). İşte bu tutarlılığı muhafaza etmek için demokrasilerde yasalar, herkesten üstün olmalıdır ve karakteri, yeteneği yasalardan daha üstün kimseler varsa eşitliği korumak adına, o kişiye kıyıp sürgüne göndermek, demokrasiyi muhafaza etmenin bir gereğidir.

Eşitliği korumak için doğuştan üstün olanları, tabiri caizse budamak, sadece demokrasilere özgü değildir. Bu anlayışa göre bir sitede bir kişi diğerlerinden çok öne geçip de sivrildiği zaman onun budanarak tekrar diğerlerine eşit hale getirilmesi her siyasi rejimde başvurulan bir yöntemdir. Devleti yöneten kişinin ya da kişilerin de otoritelerini sağlamlaştırarak düzeni muhafaza etmek adına sivrilen kişileri zorla diğerlerinin düzeyine geri ettiğine dair örnekler vardır. Bu örneklerin yanında Aristoteles, bu yönteme devletler arasında da başvurulduğunu, bir devlet çok güçlenip diğerlerine karşı eşitliği bozacak denli avantajlı olduğunda diğer devletlerin birleşerek o devleti güçten düşürmeyi tercih ettiğini belirtmektedir (Aristoteles, 1975, s.95). Dahası, bunun sadece siyasette başvurulan bir yöntem olmadığını sanatçıların da eserdeki orantılı eşitlikleri korumak adına diğer unsurlardan daha öne çıkan kısımları geri çekerek diğerlerini eşitlediğini anlatmaktadır.²⁰

SONUÇ

Antik çağda matematiğe özgü bir kavram olan eşitliğin Pisagor tarafından adalet gibi sosyal bir kavramı tanımlamak için kullanılmasından itibaren eşitlik kavramı ahlak, siyaset ve hukuk felsefesi tartışmalarına girmiştir.

Sofistler de bu kavramı kullanarak çeşitli öğretiler geliştirmişlerdir. Sokrates'ten önceki sofistlerin felsefeyi henüz tam anlamıyla gökten yere indirmediği (Cicero, 1877, s. 166) görüşüne paralel olarak bu sofistler kainatın ve yaşamın genel yasalarını tespit etmiş ve onlardan yola çıkarak tüm insanlık alemini konu edinen eşitlik tasarımları geliştirmiştir ancak doğrudan doğruya yaşadıkları toplumun yapısını eleştiren ya da tasvip eden bir söylemde bulunmamışlar. Bu bakımdan, öğretilerine "Felsefe dünyayı anlamak için değil değiştirmek içindir" (Marx, 2022, s. 146) yaklaşımıyla bakıldığında, eşitlik problemini sosyal bilimler anlamında ele almış olmakla birlikte, henüz siyaset ve hukuk felsefesini gökten yere indiren hipotezler geliştirmediklerini söylemek mümkündür. Bu niteliğe sahip olan, yani eşitlik kavramını sorgulayarak statükoya meydan okuyan hipotezler Platon'un eserlerinde konuşan Sokrates'e aittir.²¹

---

²⁰ Bahçıvanlığı da bahçe düzenleme sanatı sayarsak, çalışmada kullanılan budama metaforunun da yerli yerine oturduğu düşünülebilir.

²¹ Hem Sokrates'in öğrencisi olan Platon'un diyaloglarında konuşan Sokrates bu nitelikte iddialara sahiptir hem de Platon'un öğrencisi olan ama muhtemelen Sokrates'i hiçbir zaman görmemiş olan Aristoteles Sokrates'in felsefesinin bu nitelikte olduğunu belirtmektedir ama Sokrates'in kendisi, öğretisi gereği, yazılı bir eser bırakmadığı için bu felsefi yaklaşımın izlerini

Platon bir yandan yurttaşları arasında hiç fark olmayan, böylelikle tüm halkının tek bir insan bedeni gibi bütünleşik hareket edebileceği bir devleti olumlayarak, eşitlik açısından fazlasıyla kolektivist sayılabilecek önermelerde bulunurken diğer yandan kurduğu ideal devlette çok net sınıf ayrımları oluşturmakta ve sınıf farklarını insanın özündeki doğuştan gelen cevherinin altın, gümüş ya da tunç olmasına göre şekillendirmektedir. Dolayısıyla Platon'un *Devlet* ve *Yasalar* kitaplarında önerdiği eşitlik biçimine sınıf içi eşitlik demek daha doğru olacaktır.

Eşitlik kavramının sosyal problemlere yansımalarının analizine Aristoteles son hâlini vermiştir ve yaptığı ayrım günümüzdeki hukuki yapı üzerinde bile uygulanabilecek kadar ileri görüşlüdür. Buna göre ya çekişme konusu çıkarların birbirine eşitlenmesini esas alan sayısal eşitlik ya da hukuk öznelerinin niteliğine göre farklı muamele öngören oransal eşitlik uygulanmalıdır. Günümüzdeki sosyal adalet tartışmalarında herkesin üretimden ihtiyacı kadar pay alması gerektiği ile herkesin ürettiği kadar pay alması gerektiği iddialarını oransal eşitliğin hesaplanması üzerine bir tartışma olarak ele almak mümkündür. Benzer şekilde iş hayatındaki güncel menfi zarar, müspet zarar, destekten yoksun kalma, işsizlik tazminatı gibi hukuki kurumların her birinin sayısal eşitlik öğretisinin birer görünümü olduğunu da söyleyebiliriz. Altlarına yeni kategoriler, yeni tanımlar ve yeni tartışmalar eklense de adalet gözeterek gerçekleştirilen en güncel eşitlik arayışlarında Aristoteles'in bu ayrımından bir parça bulmak mümkündür.

Aristoteles'in politik eşitlik anlayışı, Platon'un önerdiği yurttaşları farksızlaştırma, yeknesaklaştırma suretiyle eşitleme tavsiyesinin reddiyle başlar. Yurttaşların çeşitliliğini, çoğulculuğu olumlu gören Aristoteles eşitliğin demokrasideki gibi devlet idaresindeki söz hakkıyla sınırlı kalması gerektiğini ileri sürer, ama mutlak demokrasinin de demagogların toplumu yanlış yönlendirmesi gibi muhtemel olumsuz sonuçlarını kestirebildiği için bu politik eşitliği "budayan" tedbirlerin getirilmesini doğru bulur. Aristoteles'in dünyasındaki doğrudan demokrasi örneğinin günümüz dünyasında pek karşılığı olmadığı için bu tespitlerin güncel karşılığını sınamak zordur, ancak temsili demokrasilerde dahi halkların, halka gerçekleri söylemek yerine halkın duymak istediklerini söyleyen demagoglar elinde yanlış yönlendirilmesine karşı başta yazılı ve sert anayasalar olmak üzere çeşitli tedbirler alındığını söylemek mümkündür.

---

aramaya, eserlerinde Sokrates'i bol bol "konuşuran" Platon'un eserlerinden başlamak daha doğrudur.

Son tahlilde, Aristoteles öncesi ve Aristoteles'in eserlerindeki eşitlik tartışmaları günümüzün hukuki ve siyasi pek çok meselesini kapsar niteliktedir. İngilizce *isonomia* kelimesinin Elence eşit yasa anlamına gelen *ισονομία*'dan gelmesi (Kreider, 1971, s. 4) ve yine Batı dillerinde *equality*, *egalite* ve benzeri şekillerde kullanılan eşitlik kavramının Cicero'nun *isonomia* kelimesine, dengeden türettiği (Fantham, 1973, s. 285-286) Latince *aequabilis* kelimesinden türemiş olması (Yonarsoy, 1982, s. 115) tesadüf değildir. Bu kavramın sosyal bilimlerdeki anlamıyla bu çalışmada ele alınan ilk çağ filozofları tarafından üretilip kullanılmış olduğu teyit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aristoteles (1975). Politika. Çev., Mete Tuncay. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles (2015). Metafizik. Çev., Yasin Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles (1998). Nikomakhos'a Etik. Çev., Saffet Babür. İstanbul: Ayraç.
- Aristoteles (2019). Nikomakhos'a Etik. Çev., Zeki Özcan. Bursa: Sentez Yayınları.
- Arslan, A. (2008). İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon'a. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aşçı, M. (2021). "Harezmi Türkçesinde Nadir Kullanılan Fiilden İsim Yapma Ekleri". Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (51), 213-251.
- Aydoğdu, B. (2020). "Matematikselsel Adalet Anlayışının Güncel Karşılığı", Adaletle Yönelmiş Bir Toplumsal Düzen Olarak Hukuk: Prof. Dr. Yasemin Işıktaç Armağanı, İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Calvert, B. (1975). "Plato and the Equality of Women". Phoenix. 29(3), 231-243.
- Cicero, M. T. (1877). Cicero's Tusculan Disputations: Also Treatises On the Nature of the Gods, and On the Commonwealth. Çev., Charles Duke Yonge. Amerika Birleşik Devletleri: Harper & brothers.
- Dillon, J. (1992). "Plato and the Golden Age". Hermathena 153, no. 153, 21-36.
- Fantham, E. (1973). "Aequabilis In Cicero's Political Theory, And The Greek Tradition Of Proportional Justice". The Classical Quarterly, 23(2), 285-290.
- Gören, Z. (2016). "Genel Eşitlik İlkesi". Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 22(3), 3279-3301.

- Hasanbegovic, J. (2015). "(In)equality of Human Beings: Eternal-Premodern, Modern and Postmodern-Or Outdated Legal Idea". *Pravnik*, 70, 155-170.
- Heper, A. (2020). "Eşitliğin Kısa Bir Tarihi: Genel Anlamda Eşitlik". *Adaletle Yönelmiş Bir Toplumsal Düzen Olarak Hukuk: Prof. Dr. Yasemin Işıқтаç Armağanı*, İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Jung, C. G. (1963) *Essays on a Science of Mythology*. Amerika Birleşik Devletleri: Princeton University Press.
- Kreider, D. (1971) "Isonomia: The Greek İdea of Freedom", Yüksek Lisans Tezi, Purdue University.
- Marx, K. (2022) *The German Ideology: A New Abridgement*. Birleşik Krallık: Watkins Media Limited.
- Morrison, J. S. "Pythagoras of Samos". *The Classical Quarterly*, 6(3-4), 1956: s. 135-156.
- Murphy, M. C. & Solomon, R. C. (1990) *What is Justice?: Classic And Contemporary Readings*. Birleşik Krallık: Oxford University Press.
- Öztürk, A. (2013). "Karma Anayasacı Antik Cumhuriyet Geleneği Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme". *Res Publica*. Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Platon (2019). *Devlet* (39. bası). Çev., Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon (1960). *Devlet Adamı* (2. bası). Çev., Behice Boran, Mehmet Karasan. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Platon (2012). *Yasalar*. Çev., Candan Şentuna, Saffet Babür. İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Popper, K. R. (2011). *The Open Society and Its Enemies*. Birleşik Krallık: Routledge.
- Popper, K. R. (2006). *Özgürlüğün En Büyük Düşmanı Eşitlik: Yüzyılın Dersi*. İstanbul: Plato Yayınları.
- Rogers, B. B. (1946). *Aristophanes: Lysistrata. Thesmophoriazusae. Ecclesiazusae. Plutus*. Amerika Birleşik Devletleri: Harvard University Press.
- Sasu-Bolba, I. (2016) "Pythagoras On Justice And Law". *Fiat Iustitia*, (2), 251-255.
- Şenel, A. (1970). *Eski Yunanda Eşitlik Ve Eşitsizlik Üstüne*. Ankara: Sevinç Matbaası.

- Talbert, R. J. (1989). "The Role of the Helots in the Class Struggle at Sparta". *Historia: Zeitschrift fur Alte Geschichte*, 22-40.
- Temür, H. (2017). "Kendi Yayınları Çerçevesinde Osmanlı Sosyalist Fırkası Çevresinin Fikirleri". *Atatürk Yolu Dergisi* 15(6), 233-276.
- Wynne, C. D. (2004). "Fair Refusal By Capuchin Monkeys". *Nature*, 428(6979), 140.
- Yonarsoy, K. Y. (1982). *Cicero'nun Felsefi Terminolojisi*. Türkiye: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.